

IKONOGRAFIJA, METROLOGIJA I GRAFIJA BOSANSKOGA NOVCA KOVANOGA IZMEĐU 1354. I 1418. GODINE

U radu se razmatra ikonografija, metrologija i grafija novca bosanskih vladara i magnata kovanoga od 1354. do 1418. godine, od Tvrtkova banovanja do druge vladavine kralja Stjepana Ostoje. Obrađen je novac Tvrtka I., Stjepana Dabiše, Radiča Sankovića, Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Tvrtka II. i Stjepana Ostoje, a koji je optjecao Bosnom, Kotorom i Splitom. Istražena je i definirana periodizacija i redosljed kovanja tipova novca, kao i novčane stope odnosno uporaba monetarnih sustava: sterlinškoga i kelnskoga; i to za novac svih vladara i magnata.

U radu objavljenom u prošleme broju našega časopisa dana je periodizacija srednjovjekovnoga bosanskog novca usklađena s europskom, poglavito talijanskom, monetarnom i ekonomskom poviješću, a njezine se glavne karakteristike uočavaju i u srednjovjekovnoj Bosni, čemu do sada nije pridavana pozornost. U tome je radu analizirana ikonografija, metrologija i grafija bosanskoga novca kovanoga do 1353. godine (novac kralja Bele III. kao kralja Rame, Šubića Bribirskih te bana Stjepana II. Kotromanića),¹ što odgovara europskim razdobljima velikoga uspona (do 1320. godine) i prvome dijelu prvoga doba krize (1320. – 1400. godine). U bosanskome kontekstu obrađeno razdoblje (osim novca Bele III. kao kralja Rame, kovanoga između 1164. i 1172. godine) odgovara prvome dijelu ranoga doba (oko 1300. – 1322. godine) i početnome razdoblju drugoga dijela ranoga doba koje je trajalo od 1322. do 1377. godine.

Ograničen obujam nije dopustio integralnu obradu cjelovitih razdoblja u jednome radu pa je usvojena temeljna podjela teksta prema vladarima i unutar nje prema razdobljima njihove vlasti i monetarne politike. Stoga će u ovome radu biti analizirana ikonografija, metrologija i grafija novca bana i kralja Tvrtka I., kralja Stjepana Dabiše, vojvoda Radiča Sankovića i Hrvoja Vukčića Hrvatinića te kraljeva Tvrtka II. i Stjepana Ostoje, tj. bosanskoga, kotorskoga i splitskoga novca kovanoga od 1354. do 1418. godine. Razdoblje obrađeno u ovome radu odgovara drugome dijelu prvoga doba europske krize (1320. – 1400. godine) i početku prvoga doba novoga europskoga poleta (1400. – 1500. godine), odnosno završnome razdoblju drugoga dijela bosanskoga ranoga doba (1322. – 1377. godine), prvome dijelu bosanskoga srednjega doba (1377. – oko 1403./1404. godine) i drugome dijelu bosanskoga srednjega doba (oko 1403./1404. – 1418./1428. godine).

¹ U tome sam radu (*Sulejmanagić, Amer*, Bosanski srednjovjekovni novac u kontekstu europskih monetarnih tijekova, periodizacija je analiza njegove ikonografije, metrologije i grafije do 1353. godine, Numizmatičke vijesti, br. 67., Zagreb, 2014.) u drugome pasusu na str. 60. naveo da je ban Stjepan II. Kotromanić svoj prvi tip denara (kaciga s ukrasima), prosječne težine 1,445 g, kovao prema kelnskome sustavu (denar od 1,46 g). Tako sam bio zaključio na temelju tada raspoloživih podataka. U međuvremenu mi je postao dostupan rad V. Mihailovića (*Mihailović, Vojislav*, Novi podaci o ostavi srednjovjekovnog novca iz Bosanske Rače, Museum (Godišnjak Narodnog muzeja u Šapcu, br. 7., Šabac, 2006., str. 74. – 90.) s metrološkim podatcima za još jedan primjerak denara toga tipa. Na temelju tih podataka utvrđena je i ispravljena prosječna težina tih denara na 1,3633 g pa tako zaključujem da je ban Stjepan II. svoj prvi tip denara (kaciga s ukrasima) kovao prema sterlinškome sustavu (denar od 1,367 g), a ne prema kelnskome. Molim čitaoce da ovu napomenu uvažae i isprave podatke u drugome pasusu teksta na str. 60. i u četvrtome redu tablice na str. 75. navedenoga rada.

NOVAC BANA TVRTKA (1354. – 1377. GODINE)

Ban je Tvrtko s dvije nominale (denari i poludenari) nastavio monetarnu politiku bana Stjepana II., ali, kako izgleda, ne odmah od 1354. godine. U prvo je vrijeme svoje vladavine ban Tvrtko vjerojatno kovao samo groševe po ugledu na završni tip svoga prethodnika. Monetarnom reformom koju je proveo ili 1365. godine, ili nešto ranije između 1354. i 1365. godine, ban je Tvrtko, smanjivši težinu novca, napustio kovanje groševa i sterlinšku stopu te započeo kovanje denara i poludenara prema kelnskome sustavu, zadržavajući i dalje ikonografiju svoga prethodnika,² koji je od 1322. do 1353. godine kovao groševe i polugroševe. Metrološka će analiza potvrditi da od jednoga trenutka između 1354. i 1365. godine ili upravo 1365. godine ban Tvrtko više ne kuje groševe (i eventualno polugroševe), nego denare i poludenare.

Ikonografija

Ikonografski je predložak za groševe, a potom i denare bana Tvrtka bio završni tip (IV. tip) groševa njegova prethodnika bana Stjepana II. Kotromanića. Reversni je prikaz Isus u mandrolji s Kristovim monogramom IC – XC, a aversni prikaz donosi stojeću gologlavu figuru bana Tvrtka s mačem u desnoj ruci i dugačkim žezlom s križem u lijevoj ruci te legendu idealna oblika TVERTCO BAN(I) BOSNE. Figura bana nije smješтана u mandrolju i po tome se, uz veličinu žezla, razlikuje od završnoga tipa groševa bana Stjepana II. Kao inačice Tvrtkovih banskih groševa i potom denara javljaju se primjerci s dvije točke uz vladarevu glavu, bez točki uz vladarevu glavu i s točkama uz Isusa na reversima, na kojima je slovo C u Kristovu monogramu zamijenjeno rozetom.

Sva tri tipa poludenara bana Tvrtka donose na aversu figuru sjedećega bana s kacigom. Prvi je tip (mač u banovu krilu) s legendom TVERTCO BAN za predložak imao avers i revers I. tipa polugroša bana Stjepana II. pa se na reversu javlja istovjetni Krist Pantokrator s monogramom. Drugi i treći tip Tvrtkovih banskih poludenara na reversu imaju Pantokratora s monogramom kakvoga nalazimo na reversu groševa II. i III. tipa bana Stjepana II. Aversni je prikaz Tvrtkovih banskih poludenara II. i III. tipa gologlava figura sjedećega bana s mačem i dugačkim žezlom s križem u rukama (mač u desnici, a žezlo u ljevici nalazi se na aversu II. tipa, a na III. tipu raspored je obrnut). Aversna legenda II. i III. tipa jest TVERTCO BAN(N)I BOS(I)NE.

Metrologija

S obzirom na to da od 1337. dugi niz godina Dubrovnik kuje svoje denare prosječne težine 1,639 g, a da prosječna težina Tvrtkovih banskih novaca iznosi 1,5964 g,³ numizmatička je znanost zauzela stav da je ban Tvrtko usvojio dubrovačku monetarnu

² Sulejmanagić, Amer, Rani bosanski novac - I. dio, Numizmatičke vijesti, br. 61., Zagreb, 2008., str. 177.-191.

³ Prosječna težina 35 meni poznatih primjeraka iz: Rengjeo, Ivan, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1959. (31 primjerak); te po jedan primjerak iz Ljubuškoga (za podatke o primjerku iz Ljubuškoga zahvaljujem se prijatelju Mati Ilkiću, profesoru zadarskoga Sveučilišta), Historijskog muzeja u Sarajevu, Jovanović, Miroslav, Srpski srednjovekovni novac – drugo prerađeno izdanje, Linea Art, Beograd, 2001. i Hadžimehmedović, Amir, Novac srednjovekovne Bosne, izdanje autora, Sarajevo, 2012. (Künker auktion 2008.).

stopu. Međutim, dvije nas činjenice upućuju suprotnim pravcem; prvo: težina Tvrtkovih poludenara konfrontirana s težinom dubrovačkih poludenara (i nepostojanje dubrovačkih poludenara sve do 1370./1372. godine), i drugo: težine onih dubrovačkih denara za koje se pouzdano zna da su kovani od samoga početka pa do pred kraj Tvrtkova banovanja u Bosni od 1337. do 1370. (tj. u Rengjelovu Corpusu tip/vrsta 1./I. – 1./IX. i 2./I. – 2./VIII.; te primjerci odgovarajućih godina kod B. Mimice i I. Doleneca), a ne onih tipova i vrsta koje su neprekidno kovane od 1372. do 1421. godine.

Iako B. Mimica navodi da je težina dubrovačkih poludenara bila 0,759 g,⁴ stvarne prosječne težine za pojedina godišta ne govore tome u prilog: 1370. godina 0,665 i 0,651 g (vrste I. i II.); 1372. godina 0,581 g (vrsta III.);⁵ odnosno 0,632 g prosječno za te dvije godine.⁶ Poludenar bana Tvrтка, za razliku od dubrovačkih poludenara, prosječno je težio 0,73 g, što točno odgovara polovici denara kelnskoga sustava.

Prema Rengjelovu Corpusu (str. 97.–127.) te prema B. Mimici (str. 177.–229.) i I. Dolencu (str. 48.–51.), kojima je Rengjelovo kapitalno djelo poslužilo kao predložak, dubrovački je denar prosječno težio 1,853; 1,845; 1,841; 1,820; 1,810 i 1,755 g (tipovi i vrste kovani 1337. godine); te 1,687; 1,646; 1,631; 1,610; 1,602; 1,600; 1,593; 1,570; 1,549 i 1,531 g (tipovi i vrste kovani između 1348. i 1370. godine).

Tvrtkovi novci kovani od 1354. do 1377. godine prosječno teže 1,5964 g, a njihova težina odgovara težini dubrovačkih denara kovanih upravo tih godina (1,631; 1,610; 1,602; 1,600; 1,593; 1,570; 1,549 i 1,531 g), pa bi se zaključak o Tvrtkovu rabljenju dubrovačke monetarne stope sam nametnuo. Međutim, dvije činjenice ponovno ne idu takvome zaključku u prilog, prvo: do takvih prosječnih težina dubrovačkoga denara u kritičnim godinama došlo se postupnim smanjivanjem njegove težine u odnosu na težinu od 1,951 g propisanu 1337. godine,⁷ a ne promjenom monetarne stope, i drugo: ban Tvrтко morao je utvrditi nekakvu monetarnu stopu za svoj novac (što potvrđuje i težina njegovih poludenara) jer bi u suprotnom slučaju izgledalo da ga kuje „od oka“, i to samo prema onim primjercima dubrovačkoga denara kovanima 1348. – 1356.; 1356.; 1366. i 1370. godine koji su se zatekli u optjecaju u Bosni, kao da njegovom zemljom tada nisu mogli još uvijek cirkulirati i znatno teži dubrovački denari iz 1337. i 1348. godine.

S obzirom na to da je točan težinski odnos od 1 : 2 uspostavljen između dubrovačkih denara i poludenara kovanih 1370./1372. godine (od kada je kovana niža nominala dubrovačkoga novca), nemamo razloga ne vjerovati da je isti takav odnos postojao između veće i manje nominale bosanskoga novca kovanog za Tvrtkova banovanja. Iako je (prema prosječnoj težini poznatih primjeraka) njegov novac za 0,136 g teži od denara kelnskoga sustava (1,46 g) i teži nešto više nego što važu njegove dvije polovice koje

⁴ *Mimica, Bože*, Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske (IV. st. pr. Krista - 1918.), Vitagraf; Rijeka, 1992., str. 236.

⁵ *Rengjeo, Ivan*, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, str. 127. – 129. i *Mimica, Bože*, Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske (IV. st. pr. Krista - 1918.), str. 237. – 241.

⁶ *Dolenc, Irislav*, Hrvatska numizmatika - od početka do danas, Prvi hrvatski bankovni muzej Privredne banke Zagreb, Zagreb, 1993., str. 52.

⁷ *Mimica, Bože*, Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske (IV. st. pr. Krista - 1918.), str. 176.

točno odgovaraju polovicama denara kelnskoga sustava (0,73 g), sve nas upućuje na zaključak da je Tvrtko rabio upravo kelnski sustav za kovanje svoga banskoga novca.

Distribucija težina među cijelim primjercima groševa bana Stjepana II. Kotromanića navedenim u Rengjelovu Corpusu (19 komada) kreće se između 1,62 i 2,20 g, prosječne težine 1,968 g. U prosjek nije uračunat jedini cijeli primjerak završnoga tipa (IV. tip – Corpus, br. 777. i 778.) Stjepanovih groševa kojemu težina iznosi 1,80 g i koji je poslužio banu Tvrtku kao ikonografski uzorak za njegove denare i u prvoj fazi groševne (jedina je razlika u tome što se na aversu ban Tvrtko ne nalazi u mandroli kao ban Stjepan).

S obzirom na nama poznatu donju granicu težine groševa bana Stjepana II. Kotromanića od 1,62 g, predlažem, ne arbitrarno, sličnu težinu kao granicu i za novac bana Tvrtka. Ta bi težina bila razdjelnica između njegovih denara i groševa. Tako bi Tvrtkovi novci težine od 1,30 do 1,67 g trebali biti denari, a novci težine od 1,70 do 2,04 g groševi. Prosječna težina prvih (1,30 – 1,67 g s ukupno 26 primjeraka) jest 1,5075 g, što odgovara težini denara kelnskoga sustava; a prosječna težina drugih (1,70 – 2,04 g s ukupno 9 primjeraka) jest 1,854 g, što odgovara težini završnoga tipa (IV. tip) groševa bana Stjepana II. koje je on vjerojatno kovao pred kraj svoga razdoblja kovanja groševa, koje teče od 1322. do 1353. godine, a s kojih je ban Tvrtko preuzeo i aversnu i reversnu ikonografiju. Razgraničenje denara i groševa ne može se uraditi na temelju promjera novca jer je promjer novca bana Stjepana II. ujednačen i za cijele se primjerke kreće u oba slučaja između 18,5/19 mm i 20 mm, a katkad zna biti i do 22 mm.

U prilog pretpostavci da je ban Tvrtko kovao groševne i denare istih ikonografskih prikaza i sadržaja legendi idu i težinski odnosi najlakših i najtežih cijelih primjeraka; odnos je težine najlakšega i najtežega groša (1,70 i 2,04 g) 1 : 1,2; a odnos težine najlakšega i najtežega denara (1,30 i 1,67 g) 1 : 1,28. U suprotnome bi odnos težina ukupno najlakšega i najtežega cijelog primjerka istovjetnoga dizajna (1,30 i 2,04 g) bio 1 : 1,57; odnosno najlakši bi primjerak težio samo 63,7 % najtežega primjerka.⁸

Razgraničenje između denara i groševa bana Tvrtka na temelju ikonografskoga prikaza i sadržaja legendi na aversu i reversu ne može se dati jer se oni ne razlikuju. Pa i ako ih podijelimo u tri skupine na temelju jedinih razlikovnih elemenata (1. *Avers*: dvije točke uz glavu vladara s nepotpunim nazivom zemlje u genitivu u obliku BOSNI ili BOSN / *Revers*: Kristov monogram u obliku IC XC; 2. *Avers*: bez točaka uz glavu vladara s potpunim nazivom zemlje u genitivu u obliku BOSNIE / *Revers*: Kristov monogram u obliku IC XC i 3. *Avers*: bez točaka uz glavu vladara s potpunim nazivom

⁸ Distribucija težina novaca bana Tvrtka istovjetnoga dizajna (1,30; 1,35 x 3; 1,39; 1,41; 1,42 x 2; 1,43; 1,49; 1,50; 1,505; 1,52 x 2; 1,53; 1,55; 1,56 x 2; 1,57; 1,59; 1,60; 1,62; 1,65; 1,66; 1,67 x 2; 1,70 x 2; 1,74; 1,75; 1,92 x 2; 1,93; 1,99 i 2,04 g – svi iz Rengjelova Corpusa, osim primjeraka težine 1,62 g iz Ljubuškoga; 1,50 i 1,99 g iz Historijskoga muzeja u Sarajevu i s aukcije Künker 2008.; te jednoga primjerka težine 1,92 g iz *Jovanović* 2001., str. 149., br. 3.) dana u koracima od po jednoga dvadesetoga dijela grama izgleda prilično ujednačeno bez znatnijih odstupanja u cijelome rasponu (1,30 – 1,35 g (4 primjerka = 11,43 %); 1,36 – 1,40 g (1 = 2,86 %); 1,41 – 1,45 g (4 = 11,43 %); 1,46 – 1,50 g (3 = 8,57 %); 1,51 – 1,55 g (4 = 11,43 %); 1,56 – 1,60 g (5 = 14,29 %); 1,61 – 1,65 g (2 = 5,71 %); 1,66 – 1,70 g (5 = 14,29 %); 1,71 – 1,75 g (2 = 5,71 %); 1,91 – 1,95 g (3 = 8,57 %) i 1,99 – 2,04 g (2 = 5,71 %)). Svi primjerci koje sam odredio kao denare nalaze se u rasponu od ± 15 % u odnosu na težinu denara kelnskoga sustava (denar težine 1,46 g). (U rasponu od ± 5 % – 11 primjeraka (31,43 %); ± 10 % – 20 primjeraka (57,14 %); ± 11 % – 22 primjerka (62,86 %); ± 13 % – 23 primjerka (65,71 %); ± 14 % – 24 primjerka (68,57 %); ± 15 % – 26 primjeraka (74,29 %)). Iznad te se vrijednosti broj uključenih primjeraka uvećava ovako: ± 17 % – 28 primjeraka (80,00 %); ± 20 % – 30 primjeraka (85,71 %) itd.).

zemlje u genitivu u obliku BOSNE / *Revers*: Kristov monogram u obliku I* I* ili I* C*), uvidjet ćemo da se teži primjerci (tj. groševi) nalaze najmanje u 1. i 3. skupini, a lakši primjerci (denari) u sve tri skupine.

Na temelju izrečenoga moju pretpostavku možemo proširiti i tezom da je ban Tvrtko nakon stupanja na vlast kovao groševe sterlinškoga sustava (temeljenog na denaru težine 1,367 g) kao nastavak kovanja groševa bana Stjepana II. Kotromanića, tj. njegova završnoga tipa (IV. tip) kojima ikonografski i metrološki odgovaraju, jedina je razlika u tome što ban Tvrtko svoju figuru nije smjestio u mandorlu. Nedostatak mandorle može odslikavati i težinu okolnosti pod kojima je kao najviše petnaestogodišnjak preuzeo vlast i u prvo vrijeme vladao u sjeni oca Vladislava i majke Jelene Šubić s nerazjašnjenim odnosom s bratom Vukom. Sakralna kategorija, *svetost vladara*, podrazumijevala je i određene političke preduvjete, među kojima su opći konsenzus klera i vlastele te naklonost ugarskoga seniora, koje je Tvrtko tek trebao zadobiti. Kad ih je ostvario, izabrao je ljiljan kao simbol svetosti po ugledu na Arpadoviće (princ Sv. Emerik – Mirko) i Anžuvince.

U jednome trenutku ban Tvrtko prestaje kovati groševe i počinje kovati denare kelnskoga sustava (težina 1,46 g) iste ikonografije i sadržaja legendi kao na groševima. Valja tek istražiti kad je proveden prijelaz s groševa na denare, odnosno kad je Tvrtko izveo monetarnu reformu. I. Rengjeo drži da je Tvrtko prvih 11 godina svoje vlasti kovao samo lake primjerke (ban sjedi – Isus sjedi), a od 1365. godine teže (ban stoji – Isus stoji).⁹

Još 2008. godine ustvrdio sam da su lakši primjerci (ban sjedi – Isus sjedi) bana Tvrtka zapravo poludenari, a teži primjerci (ban stoji – Isus stoji) denari, te da je Tvrtkova monetarna reforma (prijelaz sa Stjepanovih groševa na Tvrtkove denare) obavljena odmah na početku vladavine, tj. 1355. godine.¹⁰ Sada bih tu svoju tvrdnju trebao donekle modificirati i Tvrtkovu monetarnu reformu smjestiti dalje od početka njegove vladavine. Također je dvojbeno da li je reforma (koja se sastojala u napuštanju groševa i sterlinške stope i usvajanju denara i poludenara kelnske stope) provedena baš 1365. godine, kad je Tvrtko u Dubrovniku naručio izradu kalupa za kovanje novca, a dubrovački mu senat to odobrio 19. ožujka iste godine. Naime, formulacija dubrovačkoga senata ... *cunia cum Christo ab uno latere et ab alio cum bano cum spata*,¹¹ koja se očito odnosi na samo jednu vrstu novca bana Tvrtka, koju držim poludenarom s banom koji sjedi s mačem u krilu i legendom TVERT COBAN na aversu i Kristom Pantokratorom na reversu (u ovome radu prvi novac na slici 4.), a za koju I. Rengjeo misli da je denar (Rengjeo, Corpus, br. 825. – denar I. tip), može značiti da je dubrovačkome senatu podnesen na odobrenje ili: 1. dizajn polugroša bana Stjepana II. Kotromanića (*avers*: ban sjedi s mačem u krilu / *revers*: Krist Pantokrator) ili 2. već postojeći novac bana Tvrtka istovjetnoga dizajna. U drugome bi slučaju to bilo samo obnavljanje alata za kovanje poludenara koje je Tvrtko kovao i prije 1365. godine (kako sam ustvrdio 2008. godine), pa bi se monetarna reforma (prestanak kovanja groševa i napuštanje

⁹ Rengjeo, Ivan, Novci bosanskih banova i kraljeva, Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu (GZM) god. LV. - 1943., Sarajevo, 1944., str. 252.

¹⁰ Sulejmanagić, Amer, Rani bosanski novac – I. dio, str. 186.

¹¹ Državni arhiv u Dubrovniku, Reformationes XXII., fol. 12. – dato prema: Ivanišević, Vujadin, Lutovac, Predrag, Ostava srpskog i bosanskog novca iz Brskova, Numizmatičar, br. 29., Beograd, 2011., str. 323.

sterlinške stope i početak kovanja denara i poludenara i usvajanje kelnske stope) trebala pomaknuti prema ranijem vremenu, tj. u vrijeme između 1354. i 1365. godine. Ako bismo prihvatili prvu mogućnost, to bi značilo da su do monetarne reforme uz groševe bana Tvrtka paralelno cirkulirali polugroševi bana Stjepana II. ili polugroševi samoga Tvrtka istovjetnoga dizajna koji su nam do danas ostali nepoznati, a da je sama reforma provedena upravo 1365. godine.

Monetarnom je reformom ban Tvrtko uveo denar istoga dizajna kao što je bio njegov groš koji je preuzeo sa završnoga tipa groša svoga prethodnika (IV. tip). Tvrtkov se novi denar kovao prema denaru kelnskoga sustava i njemu pripadaju svi primjerci dizajna koje je u svome Corpusu I. Rengjeo nazvao denarima drugoga tipa, a kojima se težine kreću od 1,30 do 1,67, prosječne težine 1,5075 g.

Paralelno s novim denarima ban Tvrtko kuje i poludenare prosječne težine 0,73 g, što točno odgovara polovici težine denara kelnskoga sustava. Naše poludenare I. Rengjeo je označio kao denare prvoga tipa (Rengjeo, Corpus, br. 823. – 825.). Među Tvrtkovim poludenarima jasno se razlikuju tri tipa: 1. *avers*: ban sjedi s mačem u krilu, legenda: TVERTCO BAN / *revers*: Krist Pantokrator s Kristovim monogramom IC CI (promjer 16 mm, težina 0,61 g; I. tip – slika 4.; Rengjeo Corpus, br. 825.); 2. *avers*: ban sjedi s mačem u desnoj ruci i žezlom u lijevoj ruci, legenda TVERTCO BANNI BOSINE (BOSNE) / *revers*: Krist Pantokrator s Kristovim monogramom IC +C (promjer 17 – 18 mm, težina 0,85 g; II. tip – slika 5.; Rengjeo Corpus, br. 823. i Ivanišević – Lutovac 2011., str. 326. i 328., br. 6.) i 3. *avers*: ban sjedi s mačem u lijevoj i žezlom u desnoj ruci, legenda TVESTCO BANI BOSN(E) / *revers*: Krist Pantokrator bez monograma (promjer 17 – 18 mm, težina 0,85 g; III. tip – slika 6.; Jovanović 2001., str. 149., br. 2. i Ivanišević – Lutovac 2011., str. 326. i 328., br. 5.).

S obzirom na to da I. tip Tvrtkovih poludenara ikonografski i po sadržaju aversne legende odgovara polugroševima bana Stjepana II. Kotromanića I. tipa, a samo ikonografski i II. tipu, vjerojatno je to prvi tip poludenara koje je kovao ban Tvrtko. Naš II. i III. tip jesu poludenari koji su kovani kasnije.

Grafija

Tip i oblici slova Tvrtkovih banskih groševa i potom denara te poludenara odgovaraju slovima gotike prvoga dijela i polovice XIV. stoljeća na novcu njegova prethodnika. Uz standardnu grafiju većina se slova javlja u još dvije inačice (A, C, N, R i X), a slova I i T u još jednoj inačici. Na reversu jednoga primjerka javlja se sigla.

Slika 1. Groševi i denari bana Tvrtka s točkama uz vladarevu glavu

Slika 2. Denari i moguće groševi bana Tvrtka bez točki uz vladarevu glavu; zadnji sa siglom uz Isusa

Slika 3. Groševi i denari bana Tvrtka bez točki uz vladarevu glavu, s točkama uz Isusa i rozetom u Kristovu monogramu

Slika 4. Poludenari bana Tvrtka (I. tip – TVERTCO BAN – bez riječi BOSNE; II. tip – BANNI BOSNE – s riječju BOSNE i žezlom u vladarevoj ljevici; III. tip – BANNI BOSN – s riječju BOSNE i žezlom u vladarevoj desnici)

TVERTCO	BÆIIBOSII I . .	IC	KA	
TVERTCO.	BÆIIBOSII . .	IC	KA	
·TVERTCO	BÆIIBOSM . .	IC	KA	
TVRTCO.	B ÆIIBOSM . .	IO	KA	
TVERTCO	BÆIIBOSIIÆ	IC	KA	
TVERTCOB	ÆIIBOSMIA	IC	KA	
TVERTCOB	ÆIIBOSIIÆ	IC	KA	¶
TVERTCO	BÆIIBOSMÆ	I#	I#	. .
TVERTCO	BÆIIBOSIIÆ	I#	I#	. .
TVERTCO	BÆIIBOSMÆ	I#	CA#	. .
TVERTCOB	ÆIIBOSMÆ	I#	I#	. .
TVERTCOB	ÆIIBOSMÆ	I#	I#	. .

Slika 5. Legende na groševima i denarima bana Tvrtka

TVERT	COBÆI	IC	KA
TVERTCO.	BÆIIBOSIIÆ	IC	KA
TVERTCOB	ÆIIBOSII		

Slika 6. Legende na poludenarima bana Tvrtka, I., II. i III. tip

Æ	B	C	Æ	I	M	O	R	S	T	V	X	—	¶
Æ	Ø			I	II	R	W	*					. .
Æ	*			Æ	S			*					

Slika 7. Grafija groševa, denara i poludenara bana Tvrtka

Pregled Tvrtkova banskoga kovanja

Tvrtkov se banski monetarni opus naslanja na završni tip groševa njegova prethodnika bana Stjepana II. Kotromanića (IV. tip – s riječju BOSNE i Isusom u mandorli; promjer 21 mm; težina 1,8 g i više).¹² Završni tip Stjepanovih groševa (IV. tip) onaj je na kojemu je izmijenjen reversni prikaz, pa je Krista Pantokratora zamijenio Isus u mandorli s istim Kristovim monogramom. Aversni je prikaz (ban u mandorli) isti kao na groševima I., II. i III. tipa. Završni tip također sadrži naziv BOSNE u vladarskome naslovu u obodnoj aversnoj legendi.

Ban je Tvrtko osim metrologije usvojio i ikonografiju završnoga tipa groševa bana Stjepana II. Reversni je prikaz potpuno isti: Isus u mandorli s istim Kristovim monogramom IC – XC. Aversni je prikaz pretrpio minimalne izmjene; križasto žezlo postalo je dugačko, a figura bana više nije u mandorli. Takav izgled novaca Tvrtko će imati u obje etape kovanja svoga banskoga novca:

I. etapa (od 1354. godine do monetarne reforme koja je provedena najkasnije 1365. godine) – kuju se samo groševi sterlinške stope težine od 1,7 g do 2,04 g (isti će izgled imati denari iz II. etape);

II. etapa (monetarna reforma koja je provedena 1365. godine ili ranije) – kuju se denari (težine od 1,3 g do 1,67 g) i poludenari (prosječna težina 0,73 g) kelnske stope sa zadržanom ikonografijom Tvrtkovih groševa iz I. etape (za denare) i prethodnikovih polugroševa (za poludenare I. tipa – bez riječi BOSNE). U toj etapi Tvrtko, zadržavajući kelnsku stopu, dodaje poludenare II. i III. tipa (na aversu, s riječju BOSNE u legendi, sjedeći ban drži mač i dugačko križasto žezlo sad u jednoj, sad u drugoj ruci).

NOVAC KRALJA TVRTKA I. KOVAN U BOSNI (1377. – 1391. GODINE)

Nakon što se zakraljio 1377. godine, Tvrtko I. kuje za optjecaj u Bosni denare kelnske stope (promjer 19 mm; težina 1,49 g).¹³

Ikonografija

Aversni je prikaz denara kralja Tvrтка I. kovanoga u Bosni preuzet od ugarskoga kralja Ljudevita I. Sjedeći kralj okrunjen ljiljanovom krunom s ljiljanovim žezlom u desnici i orbom s križem u ljevici nalazi se na Ljudevitovim groševima kovanim u Ugarskoj (od 1344. do 1364. godine)¹⁴ i denarima kovanim u Kotoru od 1370. do 1382. godine.¹⁵ Razlika između Tvrtkovih bosanskih i Ljudevitovih kotorskih denara jest u položaju že-

¹² Sulejmanagić, Amer, Bosanski srednjovjekovni novac u kontekstu europskih monetarnih tijekomova, periodizacija te analiza njegove ikonografije, metrologije i grafije do 1353. godine, Numizmatičke vijesti, br. 67., Zagreb, 2014., str. 65. i 68.

¹³ Novaković, Staniša, Novac Stjepana Dabiše, Numizmatičar, br. 6., Beograd, 1983., str. 136.

¹⁴ Vidjeti u: Huszár, Lajos, Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute, Battenberg, München, 1979., str. 86.–87., br. 519.–522.

¹⁵ Vidjeti u: Dobrinić, Julijan, Novci dalmatinskih i sjevernoalbanskih gradova u srednjem vijeku, I. dio, Numizmatički studio Dobrinić & Dobrinić d.o.o., Rijeka, 2002., str. 29. Te denare J. Dobrinić naziva groševima novog stila.

zla, na Tvrtkovim žezlo stoji uspravno i oslonjeno je na tlo. Ta će se razlika izgubiti na Tvrtkovim denarima kovanim u Kotoru i Dabišnim kovanim u Bosni; tu će biti potpuno preuzet Ljudevitov obrazac. Aversna je legenda · T : REX · BOS – nE : > : RASIE.

Reversni je prikaz Isusa u mandorli s Kristovim monogramom IC XC Tvrtko preuzeo sa svojih banskih denara.

Svetost vladara

Ideja svetosti vladara nije bila iskazana na novcu u doba Tvrtkova banovanja. Banova figura nije se nalazila u mandorli, a ni žezlo kao vladarska regalija još nije na svome vrhu dobilo ljiljan. Tvrtkovo kraljevsko žezlo dobiva ljiljan po ugledu na svete Arpadoviće (prije svega princa Emerika – Mirka, ali i kraljeve Stjepana i Ladislava; sva se ta tri imena nalaze kod Tvrtka kao kralja i njegova oca) i Anžuvince.

Metrologija

Na temelju jednoga primjerka (promjer 19 mm; težina 1,49 g) ne može se odrediti težinska stopa prema kojoj je Tvrtko I. kovao svoje denare, ali nemamo razloga sumnjati u to da je zadržao novčanu stopu koju je rabio u II. etapi svoga banovanja za svoje denare i poludenare, tj. kelnsku stopu, i da je kovao denare po toj stopi (denar težine 1,46 g).

Grafija

Slova gotičkoga tipa kakva se nalaze na Tvrtkovu banskome novcu prešla su na njegov kraljevski denar kovan za Bosnu. Karakterističan je znak za veznik ET između naziva zemalja Bosne i Raške, kakav će se naći i na novcima kovanim za Kotor kraljeva Tvrtka I., Tvrtka II. i Stjepana Ostoje, ali ne i na kraljevskome denaru Stjepana Dabiše kovanome za Bosnu, gdje je veznik dat slovom E.

Slika 8. Denar kralja Tvrtka I.

·T: REX · BOS nE : > : RASIE IC XC

Slika 9. Legenda na denaru kralja Tvrtka I.

Slika 10. Grafija denara kralja Tvrtka I.

S kraljem Tvrtkom I. bosanska se srednjovjekovna numizmatika u vremenu 1377. / 1385. / 1391. – 1418. godine grana u dva pravca: 1. novac kovan za potrebe unutarnjega bosanskog prometa, i 2. novac kovan za optjecaj u gradu Kotoru. Osim ikonografijom reversa (Isus u mandorli – Sv. Trifun u mandorli), ti se novci razlikuju i prema zemlji kojoj je dan primat u kraljevskoj intitulaciji. Na novcu kovanome za optjecaj u Bosni ime te zemlje uvijek je na prvome mjestu (· T : REX · BOS – nE : > : RASIE ili · ST · DABISA · R · BOSNE · E RASIE ·), a na novcu kovanome za grad Kotor na prvome je mjestu ime Raške (STEPHs: T: RA - SIE: > :BO: REX ili · STEPPhOS : RASIE : > : BO(SNE) : T : REX · ili · STEPPhOS : RASIE : > : BO(SNE) : REX ·).

NOVAC KRALJA TVRTKA I. KOVAN U KOTORU (1385. – 1391. GODINE)

Kotor je došao pod bosansku vlast 1384. godine. Od iduće godine pa do 1418. bosanski vladari kuju novac za taj dalmatinski grad, s prekidom između 1392. i 1405., kada gradom cirkulira novac Ladislava Napuljskoga.¹⁶

Srebrni novac kralja Tvrtka I. za Kotor kovan je od 1385. do 1391. godine. Od bosanskoga kraljevskoga novca istoga vladara razlikuje se tekstom aversne legende, gdje se javlja ime Stjepan – STEPH(AN)OS ispred imena Tvrtko – T(VARTCO) i naziv zemlje Raške – RASIE ispred Bosne – BO(SNE). Kako smo već vidjeli, na Tvrtkovu novcu kovanome za Bosnu nema imena Stjepan, a naziv Bosna nalazi se ispred Raške. Idealni tekst aversne legende kotorskoga novca kralja Tvrtka I. glasi · STEPPhS : T : RASIE : > : BO(SNE) : REX ·, a reversna je legenda · S : TRIFONIS · CATARENSI ·. Kasniji će bosanski vladari u tekstu legende intervenirati samo u mjestu slova T, premještajući ga ispred riječi REX (Tvrtko II.) ili ga potpuno ispuštajući (Stjepan Ostoja). Tvrtkov kotorski novac tipološki je, ikonografski i metrološki sljednik novca što ga je za taj grad kovao ugarski kralj Ljudevit I. od 1371. do 1382. godine.

Ikonografija

Graver je kalupe za kotorski novac kralja Tvrtka I. izradio prema kotorskome novcu Ljudevita I. (Dobričićevi *groševi novog stila*). Na aversu je ljliljanovo žezlo ukošeno i oslonjeno na krilo sjedećega kralja, a orb u ljevici nalazi se ispred ramena. Idealna je

¹⁶ O novcu bosanskih vladara kovanome za Kotor vidjeti u: Sulejmanagić, Amer; Srednjovjekovni bosanski novac srednjeg i kasnog razdoblja – vrijeme kraljevstva, Numizmatičke vijesti, br. 63., Zagreb, 2010., str. 108.–119. Nakon Tvrtka I. novce za optjecaj u Kotoru kovali su od 1404. do 1408. godine Tvrtko II. za vrijeme svoje prve vladavine i Stjepan Ostoja od 1409. do 1418. godine za vrijeme svoje druge vladavine. Nakon njega Kotor je u mletačkim rukama i njime optječe mletački novac od 1420. godine.

aversna legenda · STEPhS : T : RASIE : > : BO(SNE) : REX ·. Reversni prikaz jest stojeća figura Sv. Tripuna s aureolom, u mandroli, s rukama na prsima i s palmovom granom u desnici. Idealna je reversna legenda · : S : TRIFONIS · CATARENSI ·.

Metrologija

Promjer Tvrtkova kotorskoga novca većinom je 20 mm, a postoji i primjerak promjera 22 mm. Distribucija je težina 1,10; 1,24; 1,44 i 1,67 g, a prosječna težina 1,363 g, što njegove srebrnjake svrstava među denare sterlinškoga težinskoga sustava (1,367 g) kao i *denare novoga stila* njegova prethodnika ugarskoga kralja Ljudevita I. koji prosječno teže 1,40 g (*Dobrinićevi groševi novog stila*).

Grafija

Slova gotičkoga tipa Tvrtkova kotorskoga novca ne odstupaju, osim u obliku slova T, od njegova kraljevskog novca za Bosnu. Istovjetna je i oznaka za veznik ET.

Slika 11. Kotorski denari kralja Tvrtka I.

·SNA P h S : M : R T S I A : } : B O : R A *
 ::S : M R I A O N I S · C T M T R A N S I ·

·SNA P h S : M : R T S I A : } : B O : R A *
 ::S : M R I A O N I S · C T M T R A N S I ·

SNA P h S : M : R T S I A : } : B O : R A *
 ::S : M R I A O N I S : : : C T M T R A N S I : :

SNA P h S : M : R T S I A : } : B O : R
 ::S : M R I A O N I S · C T M T R A N S I : :

·SNA P h S · M · R T S I A : } : B O : R A *
 ::S : M R I A O N I S : : : C T M T R A N S : :

·SNA P h S : M · R T S I A : } : B O S : R *
 ·S · M R I A O N I S C T M T R A N S : :

Slika 12. Legende na kotorskim denarima kralja Tvrtka I.

T B C A R h I N O P R S M * } : :

Slika 13. Grafija kotorskih denara kralja Tvrtka I.

NOVAC KRALJA STJEPANA DABIŠE KOVAN U BOSNI (1391. – 1395. GODINE)

Nakon Tvrtka I. novac za Bosnu potpuno istoga izgleda i s legendom: . ST DABISA . R . BOSNE . E RASIE kuje kralj Stjepan Dabiša.

Ikonografija

Sjedeći kralj na aversu Dabišina bosanskoga denara odgovara aversu na Ljudevitovim ugarskim groševima i kotorskim denarima, ali nema tragova ukrasa prijestolja. Ljiljanovo žezlo ukošeno je i oslonjeno na kraljevo krilo, a ljevica s orbom pomaknuta je u stranu. Aversna je legenda · ST · DABISA · R · BOSNE · E RASIE ·.

Reversni je prikaz Isusa u mandorli s Kristovim monogramom IC XC preuzet s Tvrtkovih bosanskih kraljevskih denara. Lijevo od Isusa, a ispod početnih slova monograma nalazi se sigla R.

Metrologija

Od 1391. do 1395. godine Stjepan Dabiša kuje denare (promjer 18 mm, težina jedinog primjerka 1,11 g).¹⁷

Na temelju jednoga primjerka ne može se odrediti težinska stopa prema kojoj je Stjepan Dabiša kovao svoje denare, ali nemamo razloga sumnjati u to da je zadržao novčanu stopu svoga prethodnika Tvrtka I., tj. kelnsku stopu i da je kovao denare po toj stopi (denar težine 1,46 g).

Grafija

Osim nešto grubljom izradom, slova na denaru kralja Stjepana Dabiše kovanom za Bosnu ne razlikuju se od slova na bosanskome kraljevskom denaru kralja Tvrtka I. Razlika postoji samo u slovu T i znaku za veznik ET, koji je sada označen skraćeno slovom E. Slovo R javlja se i kao sigla na reversu.

Slika 14. Denar kralja Stjepana Dabiše

·S·M·D·T·B·I·S·T·R·B·O·S·N·E·C·R·I·S·T·I·C· I̅C̅ X̅C̅ R

Slika 15. Legenda na denaru kralja Stjepana Dabiše

T B C D E I N O R S M * · I̅

Slika 16. Grafija denara kralja Stjepana Dabiše

¹⁷ Novaković, Staniša, Novac Stjepana Dabiše, str. 137.

NOVAC VOJVODE RADIČA SANKOVIĆA (1379. – 1391. ILI 1399. – 1404. GODINE)

Novac vojvode Radiča Sankovića nastao je preradbom aversnoga kalupa za izradu poludenara bana Tvrtka I., tip – bez riječi BOSNE, a reversni je kalup ostao potpuno neizmijenjen. Iako je malo vjerojatno da je uzurpacija Tvrtkova kalupa provedena za Tvrtkova života, ne treba isključiti 1379. godinu, kada Radič kupuje u Dubrovniku žito *pro suis denaris*. Taj je Radičev novac također mogao biti iskovan od 1391. (posebice od 1399.) do 1404. godine jer kralj Stjepan Ostoja piše Mletačkoj Republici (2. travnja 1404.) da se treba obaviti unifikacija novca u cijeloj Kraljevini Bosni, što možda znači ukidanje, uz dubrovački i Hrvojev splitski novac, i novca magnata, a u ovome slučaju to je novac Radiča Sankovića.¹⁸

Ikonografija

Na mjestu figure sjedećega bana na aversu poludenara bana Tvrtka (I. tip – bez riječi BOSNE) nalazi se kaciga s „trokutastim“ ukrasom kakav se javlja na Radičevim pečatima, kao i na pečatu njegova brata Bjeljaka. Taj ukras P. Anđelić čita kao ХЛБМБ (Hum – Humska zemlja),¹⁹ a njemačka ga heraldika drži *oznakom (marke)*, i to *kućnom (hausmarke)* ili *trgovačkom (handelszeichen)*,²⁰ te ga definira kao *noge trokuta (dreieckfuß)* ili *obrnute trokutaste oznake (sturzdreieckmarken)*.²¹ Na mjestu glave bana s banskoga poludenara nalazi se križ kao *initial mark*. Pri preradbi kalupa zadržana su u gornjem dijelu slova banske legende ERT COB, a dolje su, na mjestu banova trona i nogu, dodana slova nove legende DU – CI · P (UD – CI · P) u značenju (MONETA) DUCI R(ADICI).

Kalup za izradu reversa nije mijenjan; zadržan je prikaz Krista Pantokratora s Kristovim monogramom IC CI lijevo i desno od glave.

Metrologija

Promjer oba poznata poludenara vojvode Radiča Sankovića (jedan s oznakom X, a drugi s oznakom · uz ukras kacige) jest 16 i 15 mm, a težina je oba primjerka po 0,67 g, što potpuno odgovara spomenutom Tvrtkovom banskom poludenaru, čiji je aversni kalup prerađen (promjer 16 mm, težina 0,61 g) i upućuje nas, usprkos manjoj težini jedinoga primjerka toga Tvrtkova tipa, na monetarnu stopu koju je Tvrtko rabio za svoje denare i poludenare u II. etapi, tj. na kelnsku stopu s denarom težine 1,46 g.

¹⁸ O novcu vojvode Radiča Sankovića vidjeti u: *Sulejmanagić, Amer*; Novac podložnika bosanskih vladara, Numizmatičke vijesti, br. 66., Zagreb, 2013., str. 44.–56. i tamo navedenu literaturu.

¹⁹ *Anđelić, Pavao*, Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 1970., str. 64.

²⁰ *von Sacken, Eduard*, Katechismus der Heraldik – dritte Auflage, Verlag von J. J. Weber, Leipzig, 1880., str. XIII. i 79.

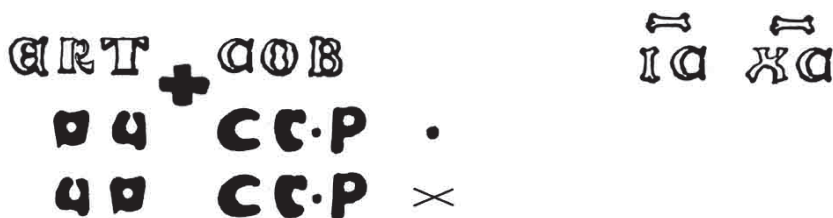
²¹ *Neubecker, Otfried*, Großes Wappen – Bilder Lexikon Der bürgerlichen Geschlechter Deutschlands, Österreichs und der Schweiz, Battenberg Verlag in der H. Gietl Verlag & Publikationsservice GmbH, Regenstauf, 2009., str. 811.–814.

Grafija

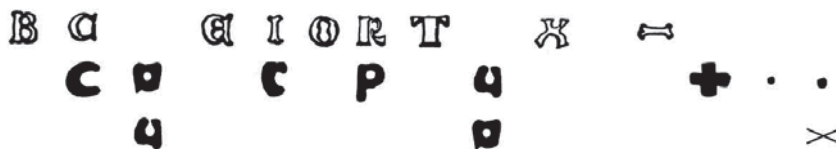
Uz zadržani dio legende s prerađenoga aversa Tvrtkova banskoga poludenara I. tipa (ERT COB) dodani su križ kao *initial mark* na mjestu banove glave i pet vrlo grubo naknadno izrađenih slova C, D, I, P i U, očito graviranih nepodesnim alatom. Kao kovničke oznake uz trokutasti ukras kacige na jednome se primjerku javlja X, a na drugome točka.

Slika 17. Poludenar Radiča Sankovića i poludenar bana Tvrтка kojemu je aversni kalup prerađen radi kovanja Radičeva poludenara

Slika 18. Legende na poludenarima Radiča Sankovića²²

Slika 19. Grafija poludenara Radiča Sankovića²³

²² Bijeli znakovi – ostatak legende s poludenara bana Tvrтка prvoga tipa; crni znakovi – legenda dodana od Radiča Sankovića.

²³ Vidjeti prethodnu napomenu.

NOVAC VOJVODE HRVOJA VUKČIĆA HRVATINIĆA (1403. – 1413. GODINE)

Hrvoje Vukčić Hrvatinić od 1403. do 1413. godine kovao je novac u Splitu. Iako formalno podložnik bosanskoga kralja, veliki vojvoda bosanski Hrvoje Vukčić Hrvatinić svoj je splitski novac kovao na pravnom temelju koji, kao naslov odmah ispod kraljevskoga, daje titula splitskoga hercega: *Nos Heruoye, Dei gratia, Dux Spalati, inferiorumque partium Comes, nec non Vicarius Generalis Serenissimi Principis Domini Vladislai, Dei gratia Regis Hung. Hierusalem, Siciliae, Dalmatiae, et Croatiae regis incltyi ...*²⁴ Termin *Božjom milošću* uklonio je iz intitulacije oko 1409. godine pri povratku u tabor Sigismunda Luksemburškoga.²⁵

Ikonografija

Hrvoje je kovao novac u tri nominalne vrijednosti. Reversni prikaz na dvije veće nominalne jest stojeća figura Sv. Dujma, zaštitnika Splita, s mitrom i aureolom, kako desnicom blagoslivlja, a u ljevici drži pastirski štap (pastoral). Kao inačice na pastirskome se štapu javljaju čvorovi. Idealna je reversna legenda · S(ANTVS) · DOIMVS · SPALETI · (M ·).²⁶ Revers najmanje nominalne sadrži svečevu glavu s mitrom u krugu od točkica – perli (glava u aureoli) i legendu + · S · DOIMVS · SPALETI.

Aversni prikaz na sve je tri nominalne jedan od njegovih grbova. Hrvoje je sve te grbove rabio kao herceg splitski, o čemu svjedoče istovjetni aversni natpisi na svim njegovim splitskim novcima: + · M(ONETA) · CHERVOI(I) · DVC(I)S · S(PALETI) ·, osim na najmanjim nominalama na kojima se zbog maloga prostora ne spominje Split, ali spominje se Hrvoje herceg. Usprkos tome i u numizmatici su se udomačili pogrešni nazivi za vrste Hrvojevih grbova: 1. *obiteljski grb* za štit s kosom gredom, ljiljanima i križevima s odgovarajućim ukrasom (pod utjecajem znatno kasnijega *tzv. Ilirskoga grbovnika*); i 2. *herceški grb* za štit s vodoravnim prugama, rukom s mačem i lavom te ukrasom (jer je nazivom · arma · dñi · chervoe · dvcis · spal^{en} · opisan u jednoj ilustraciji u Hrvojevu misalu).²⁷ Izraz „*porodični grb i obiteljski grb*“ za onaj Hrvojev grb s kosom gredom (*bande*), ljiljanima i križevima na štitu javlja se, očito pod utjecajem *tzv. Ilirskoga grbovnika*, još 1892. godine kod Lj. Thallóczya, kao i „*vojvodski (ducale)*

²⁴ *Fejér, György*, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis tom X. vol. IV. 1401. – 1409., Buda, 1841., str. 629. br. CCCII. (1407.)

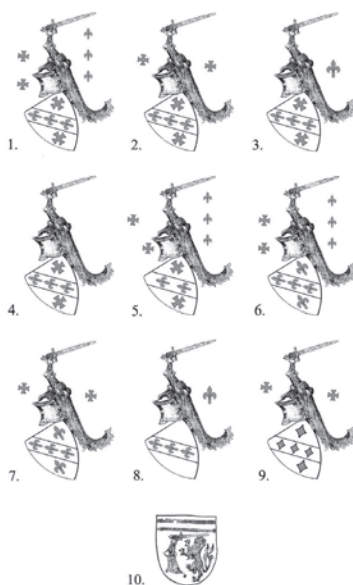
²⁵ Vidjeti transliteracije i prijevode Hrvojeva pisma i povelje iz 1411. godine u: *Brković, Milko*, Srednjovjekovne isprave bosansko – humskih vladara Splitu, Starohrvatska prosvjeta, vol. III., br. 36., Split, 2009., str. 385.–386.

²⁶ Iznimka je zavjerenički novac s neobičnim tekstom legende (Avers: + · M · ABSISOI · DAOESK i Revers: · M · ITEISIS · EMIDC'S ·) promjera 22,5 mm i mase 1,24 g (u Rengjelovu Corpusu kat. br. 574.) kovan od Hrvojevih protivnika i neslužben kao takav. Na njegovu je reversu (u naravi aversu s obzirom na tekst legende) figura sv. Dujma okrenuta zrcalno; splitski zaštitnik drži pastoral desnicom, a blagoslivlja ljevicom. Taj je novac kovan 1409./1410. godine i bio je razlogom da se smijene grbovi na Hrvojevu najkрупnijem novcu. O tome vidjeti u: *Sulejmanagić, Amer*, Novac Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Numizmatičke vijesti, br. 65., Zagreb, 2012., str. 78. – 82.

²⁷ Npr. u: *Dobrinić, Julijan*, Novci dalmatinskih i sjevernoalbanskih gradova u srednjem vijeku, I. dio, str. 72.–76.

grb i herceški grb”, pod utjecajem natpisa na vrpci grba u Misalu.²⁸ Osim tzv. *Ilirskoga grbovnika*, druge vrste izvora ne daju uporište za naziv *obiteljski grb*.²⁹

Pogrešne nazive obiteljski i herceški grb rabio sam 2012. godine u svome radu Novac Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Radi ispravljanja pogreške i pravilnoga imenovanja grbova koji su, oba, bili Hrvojevi osobni grbovi i koje je, oba, rabio kao herceg, predlažem nazivlje: grb I. (za dosadašnji obiteljski grb) i grb II. (za dosadašnji herceški grb). Grb I. javlja se na Hrvojevim novcima u devet inačica, a grb II. samo u jednoj inačici (štit bez ukrasa), a druga se inačica javlja u Hrvojevu misalu kao štit s ukrasom. Radi preglednosti u ovome ću radu tipove (inačice) Hrvojevih grbova označiti brojevima; 1. – 9. tipovi su grba I., a 10. tip je grba II.

Slika 20. Tipovi Hrvojevih grbova – sve ih je nosio kao splitski herceg

²⁸ *Thallóczy, Ljudevit*, Vojvoda Hrvoja i njegov grb, Glasnik Zemaljskog muzeja IV., Sarajevo, 1892., str. 183. i 184.

²⁹ Naslovi grba u inačicama tzv. *Ilirskoga grbovnika* govore o obitelji Hrvojevića (Harvoevich, Hapvovich), tj. o Hrvojevoj obitelji. To je i razumljivo jer tzv. *Ilirski grbovnik* govori samo o rodovima. Njegova je namjena ispuniti uvjet koji postavlja napuljski dvor, tj. dokazati kršćansku čistoću plemićkoga roda kroz više generacija iz kojega navodno potječe Petar Ohmućević. Taj je rodovski obrazac morao, naravno, biti primijenjen i na ostale stvarne ili fiktivne plemiće. Nakon grbova ilirskih zemalja tamo su dati samo grbovi naslovljeni na rodove, a ne na pojedince pripadnike tih rodova pa ni one najvažnije. Tako su zapravo osobni grbovi pojedinaca postali grbovi cijelih obitelji pa je to logično i za Hrvojeviće, kako ih nazivaju i druga djela slovinsko-ilirske provenijencije koja donose popise vlastele naroda slovinskoga i koja su (od 1756. godine) očito bila izvor jedno drugome: Hèrvoević – Hrvoević – Hervoevich – Harvoevich od Kotora – Banje Luke (od plemena) vojvode Splita, Korčule, Hvara i Brača: *Kačić – Miošić, Andrija*, Razgovor ugodni naroda Slovinskoga, A. Jakić, Zagreb, 1862., str. 242. (i izdanje L. Hartman, Zagreb, s.a.–1891., str. 232.); *Narentino, Prudentio (Vladimirović, Luka)*, De Regno Bosniae, eiusque interitu narratio historica., Venecija, 1781., str. 51.; *Csevapovich, Gregorius*, Synoptico – Memorialis Catalogus Observantis Minorum Provinciae S. Ioannis a Capistrano, olim Bosnae Argentinae, Budim, 1823., str. 267.; *Fermendžin, Eusebius*, Acta Bosnae Potissimum Ecclesiastica, JAZU, Zagreb, 1892., str. 560.

Metrologija

Hrvojeve novce u numizmatičkoj literaturi opisuje Š. Ljubić (1875. godine), K. Stockert (1919. godine), a kasnije I. Rengjeo u više navrata,³⁰ te autori kojima su Rengjelova djela služila kao uzor za njihove radove. Rengjeo je 1959. godine svojim kapitalnim Corpusom³¹ zaokružio istraživanje novca hercega Hrvoja i na temelju nominalnih vrijednosti i grbovnih prikaza podijelio ga na pet vrsta groševa (br. 529. – 604.),³² tri vrste denara (br. 605. – 615.)³³ i dvije vrste poludenara (br. 616. – 621.),³⁴ dajući vremensko prvenstvo u kovanju primjercima s grbom s kosom gredom, ljiljanima i križevima na štitu. Kasniji autori, koji su davali cjeloviti kataloški pregled Hrvojeva novčarstva, malo su dodali ili gotovo ništa nisu dodali Rengjelovim istraživanjima i njegovu Corpusu.³⁵

Dosadašnje je znanstveno stajalište bilo da su nominalne vrijednosti Hrvojeva novca groš (s grbom I. – prosječne težine 1,584 g; s grbom II. – prosječne težine 1,482 g), denar (s grbom I. – prosječne težine 0,736 g) i poludenar (s grbom I. – 0,375 g). Cjelovita numizmatička analiza data je 2012. godine u mom radu *Novac Hrvoja Vukčića Hrvatinića*.³⁶

Pri određivanju stvarnih nominalnih vrijednosti Hrvojeva novca ostavit ćemo po strani podatke o promjerima kovanica (groševi od 21 do 23 mm; denari od 17,67 do 18 mm i poludenari od 14 do 15 mm) i obratiti pažnju na težine, u uvjerenju da se pojam groševi kao veliki denari (*denarii grossi*) odnosi na novac veće težine koji samim time ne mora imati i veći promjer. Upravo težina novca, a ne promjer, određuje njegovu nominalnu vrijednost. Imajući na umu akte Mletačke vlade o novcima za Mletačku Dalmaciju (*Moneta Dalmatiae*) i tamo spomenute *moneta quam cudit Creuoya et aliqui alii* koje su optjecale Zadrom,³⁷ odnosno njihove vrijednosti *grossos de bone argento*

³⁰ *Rengjeo, Ivan*, Naši stari novci, Hrvatska tiskara d. d., Sarajevo, 1926.; isti, Hrvatsko - dalmatinski novci, Obol, br. 31., Zagreb, 1979., str. 36. i 37.; prvotno objavljeno u Kalendar "Napredak" za 1935. g., Sarajevo, 1934.; *isti*, Novci bosanskih vladara, u Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463. knj. I. – III. izd., Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Sarajevo, 1998.

³¹ *Rengjeo, Ivan*, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, str. 47.–54. i tab. XI. i XII.

³² Groševi I. vrste – grb: u štitu kosa greda s tri ljiljana, iznad i ispod kose grede po jedan križ, na štitu kaciga s velom i rukom koja zamahuje mačem – sa svake strane cjelovitoga grba po jedan križ (br. 529. – 534.). Groševi II. vrste – grb kao u I. vrste, osim što su lijevo od cjelovitoga grba dva križa, a desno tri ljiljana (br. 535. – 574.). Od karakteristika te vrste jasno odstupa primjerak sa samo dva ljiljana u kosoj gredi štita grba – br. 573. Groševi III., IV. i V. vrste – grb: u štitu dvije vodoravne grede, ispod ruka zamahuje mačem i propeti lav (lion rampant) s dvostrukim repom (br. 575. – 604.).

³³ Denari I. (br. 605.–607.) i II. vrste (br. 608.–612.) s grbom kao u groševa I. i II. vrste, a denari III. vrste (br. 613.–615.) s grbom kao u groševa I. vrste, osim što lijevo i desno od cjelovitoga grba nema znakova.

³⁴ Poludenari I. vrste – grb kao u groševa I. vrste, osim što je desno od cjelovitoga grba jedan ljiljan (br. 616.–618.). Poludenari II. vrste – grb: u štitu kosa greda s tri ljiljana, iznad i ispod kose grede nema križeva, na štitu kaciga s velom i rukom koja zamahuje mačem – desno od cjelovitoga grba jedan ljiljan (br. 619.–621.).

³⁵ *Mimica, Bože*, Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske (IV. st. pr. Krista - 1918.), str. 318.–327.; *Dolenec, Irslav*, Hrvatska numizmatika - od početka do danas, str. 68.–70.; *Dobrinić, Julijan*, Novci dalmatinskih i sjevernoalbanskih gradova u srednjem vijeku, I. dio, str. 72.–76. i 125.–127.; *Hadžimehmedović, Amir*, Novac srednjovjekovne Bosne, str. 48.–60.

³⁶ *Sulejmanagić, Amer*, Novac Hrvoja Vukčića Hrvatinića, str. 54.–85.

³⁷ Vidjeti u: *isto*, str. 70.–72.

valoris soldorum trium et minus et expendantur pro soldis quatuor,³⁸ jedini je zaključak koji možemo izvesti jest taj da je Hrvoje kovao denare, poludenare i četvrtdenare, a ne groševe, denare i poludenare.

Mletački je groš vrijedio 4 solda i težio 2,19 g, odnosno 1,5 denara kelnskoga sustava (1,46 g x 1,5).

Hrvojev je groš s grbom I. (kovan od 1403. do 1410. godine) težio upravo manje od 3 solda, tj. prosječno 1,584 g ili jedan denar kelnskoga sustava uvećano za 8,5 %. Hrvojev groš s grbom II. (kovan od 1410. do 1413. godine) težio je još manje – 1,482 g ili jedan denar kelnskoga sustava uvećan za 1,5 %. Njegovi denari i poludenari s grbom I. (kovani od 1403. do 1413. godine) težili su 0,736 i 0,375 g ili točno pola odnosno četvrt denara kelnskoga sustava.

Iz navedenoga je razvidno da su Hrvojevi groš, denar i poludenar zapravo denar, poludenar i četvrtdenar te predlažem to nazivlje kao odgovarajuće metrologiji njegova novca.

Grafija

Gotički je tip slova prilično ujednačen na svim tipovima Hrvojevih denara, poludenara i četvrtdenara. Na svim je nominalama i tipovima obično rabljen isti oblik slova, osim slova A (ukupno tri inačice) te slova M i T (svako s ukupno po dvije inačice). Sigla R ispod desne svečeve ruke na reversu 3. i 4. tipa denara s grbom tip 10. odstupa od oblika toga slova u tekstovima aversnih legendi.

Slova aversne i reversne legende na zavjereničkome denaru s grbom tip 6. vrlo su grubo gravirana, sigurno manje podesnim alatom, a gravirao ih je nestručni graver. Na istome se primjerku slovo A javlja u dva oblika, slova E i M u tri oblika, a slovo S u čak četiri oblika.

³⁸ *Papadopoli, Nicolò*, *Moneta Dalmatiae*, *Rivista italiana di numismatica*, 1889, Fascicolo I., Milano, 1889., str. 368.

Slika 21. Hrvojevi denari i poludenar s grbom tip 1.³⁹

Slika 22. Hrvojevi denari s grbom tip 2.⁴⁰

³⁹ Denari s grbom tip 1. (promjer od 20 do 23,5 mm; prosječna težina 1,557 g – 32 kom. Corpus). Poludenar s grbom tip 1. (promjer 18 mm; težina 0,73 g – 1 kom. Corpus, br. 608.).

⁴⁰ Denari s grbom tip 2. (promjer od 21 do 24 mm; prosječna težina 1,682 g – 5 kom. Corpus).

Slika 23. Hrvojevi četvrtedenari s grbom tip 3.⁴¹

Slika 24. Hrvojev poludenar i četvrtedenar s grbom tip 4.⁴²

Slika 25. Grb tip 5. na jednome Hrvojevom denaru⁴³

⁴¹ Četvrtedenari s grbom tip 3. (promjer 14 mm; težina 0,33 g – 1 kom. Corpus, br. 616. i promjer 14 mm; težina 0,39 g – 1 kom. Corpus, br. 617.).

⁴² Poludenar s grbom tip 4. (promjer 18 mm; težina 0,76 g – 1 kom. Corpus, br. 613.). Četvrtedenar s grbom tip 4. (nalaz iz Pridrage; za sliku toga primjerka zahvaljujem se prijatelju Mati Ilkiću, profesoru zadarskoga Sveučilišta).

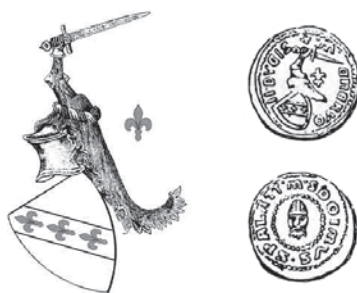
⁴³ Denar s grbom tip 5. (promjer od 21 mm; težina 1,20 g – 1 kom. Corpus, br. 573.). Slika toga novca ne javlja se u katalozima. To je kovanica s inačicom grba s kosom gredom (bande) s dva ljiljana, po jednim križem iznad i ispod grede na štitu, a dva križa u ukrasu štita postavljena su ukoso: „Im Schrägbalken nur zwei Lilien. Zwei Kreuze vor dem Arm ... schräg gestellt.“ – *Rengjeo, Ivan*, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, str. 50., br. 573. Tu inačicu navode i ostali autori, osim J. Dobrinića.

Slika 26. Denar s grbom tip 6. – zavjerenička krivotvorina Hrvojeva denara⁴⁴

Slika 27. Hrvojev denar s grbom tip 7.⁴⁵

Slika 28. Hrvojev četvrtednar s grbom tip 8.⁴⁶

⁴⁴ Denar s grbom tip 6. – zavjerenička krivotvorina Hrvojeva denara (promjer od 22,5 mm; težina 1,24 g – 1 kom. Corpus, br. 574.).

⁴⁵ Denar s grbom tip 7. (promjer od 22 mm; težina 1,87 g – 1 kom. Lanz auction 115 lot 174, održana 27. V. 2003.).

⁴⁶ Četvrtednar s grbom tip 8. (promjer 15,4 mm; težina ??? g – 1 kom. Corpus, br. 619.).

Slika 29. Hrvojev poludenar s grbom tip 9.⁴⁷

Slika 30. Hrvojev 1. tip denara s grbom tip 10.⁴⁸

Slika 31. Hrvojev 2. tip denara s grbom tip 10.⁴⁹

⁴⁷ Poludenar s grbom tip 9. (promjer 17,5 mm; težina 0,57 g – 1 kom. Corpus, br. 605.).

⁴⁸ 1. tip denara s grbom tip 10. (promjer 22 mm; težina 1,50 g – 1 kom. Corpus, br. 575. i promjer 21 mm; težina 1,54 g – 1 kom. Lanz auction 115 lot 176).

⁴⁹ 2. tip denara s grbom tip 10. (promjer 23 mm; težina 1,40 g – 1 kom. Corpus, br. 581. i promjer 22 mm; težina 1,42 g – 1 kom. Lanz auction 115 lot 177).

Slika 32. Hrvojev 3. tip denara s grbom tip 10.⁵⁰

Slika 33. Hrvojev 4. tip denara s grbom tip 10.⁵¹

Prema našim dosadašnjim znanjima sve inačice ukrasa grba I. javljaju se na novcima i u tzv. *Ilirskome grbovniku*. S obzirom na sekundarno obilježje tzv. *Ilirskoga grbovnika* kao izvora možemo zaključiti da su tamo preneseni s novaca kao izvora prvoga reda. Drugim riječima, Hrvojevi su novci jedini relevantan izvor za analizu varijacija s ljljanima i križevima oko kacige, vela, točenice i ruke s mačem kao ukrasa na štiti grba I. Tu nam se otvara mogućnost da ljljanima i križevima u ukrasu toga grba ne pridajemo heraldičku narav, nego da o njima razmišljamo s tehničkoga aspekta kao o oznakama pojedinih emisija Hrvojeva novca.

Ako je tako, uz potpunu sigurnost da je Hrvoje od početka svoga hercegovanja Splitom kovao denare, a od uvođenja denara s grbom II. 1409./1410. godine kao protumjeru zbog pojave zavjereničkih krivotvorenih denara s grbom I. nastavio kovati poludenare i četvrtdenare s grbom I. jer njih krivotvorine zbog razlike u promjeru i težini nisu mogle ugroziti,⁵² možemo pretpostaviti redosljed emisija na temelju rasporeda,

⁵⁰ 3. tip denara s grbom tip 10. (promjer 21 mm; težina 1,25 g – 1 kom. Corpus, br. 597.).

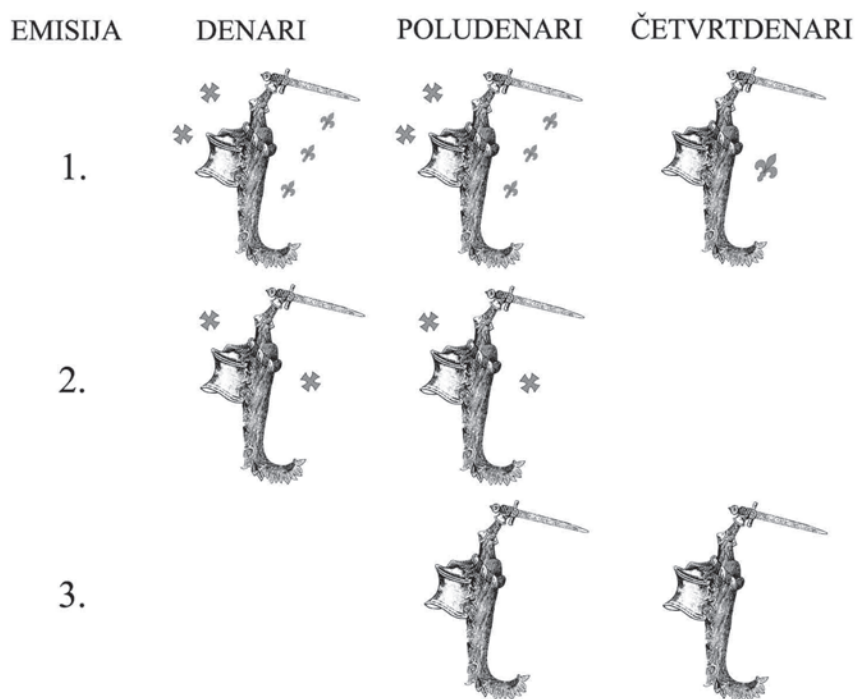
⁵¹ 4. tip denara s grbom tip 10. (promjer od ??? mm; težina 1,36 g – 1 kom. Lanz auction 152 lot 98 – održana 1. VII. 2011.).

⁵² Vidjeti u: Sulejmanagić, Amer, Novac Hrvoja Vukčića Hrvatinića, str. 82.

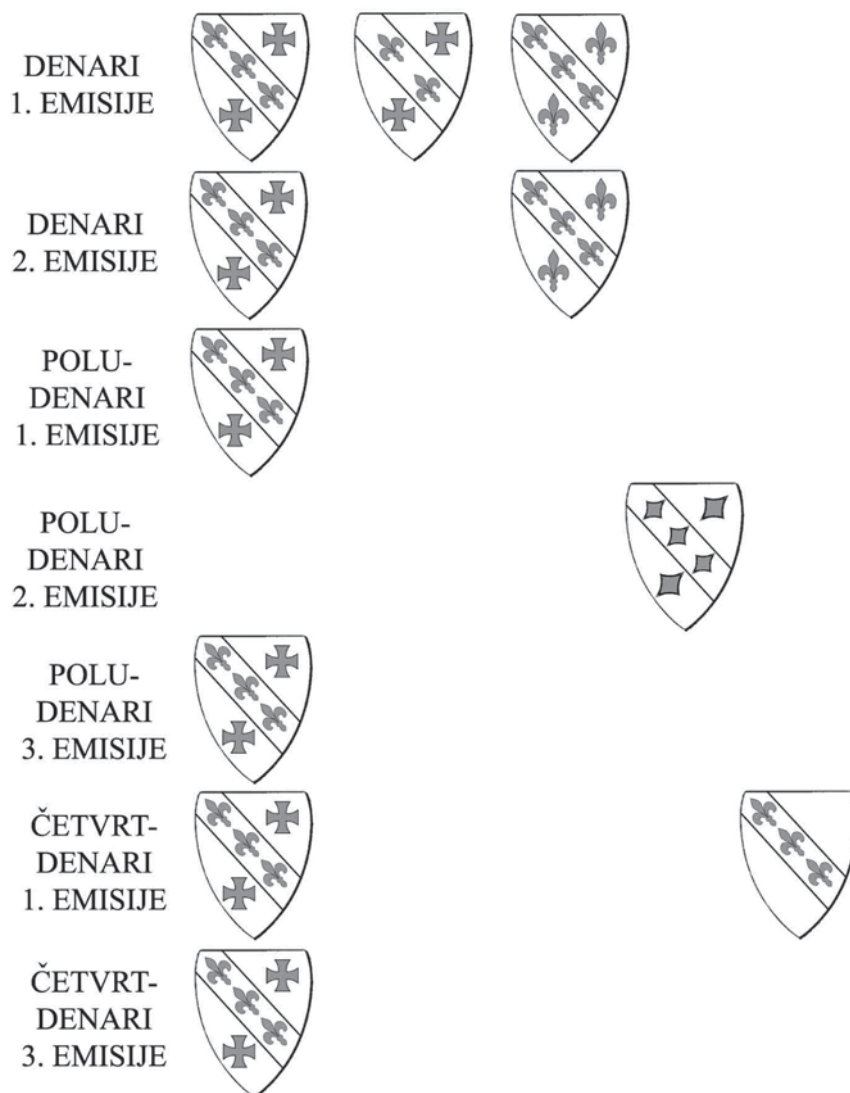
prisutnosti ili odsutnosti ljiljana i križeva u ukrasu štita grba I. Ta se teorija temelji samo na do sada poznatim inačicama i svako otkriće nove, do sada nepoznate, inačice može je dovesti u pitanje.

Tako možemo pretpostaviti da je prva emisija bila emisija sa po dva križa lijevo i tri ljiljana desno od ukrasa štita na denarima i poludenarima, te s jednim ljiljanom lijevo od ukrasa štita na četvrtđenarima jer se zbog formata novca na njima nisu mogli naći svi križevi i ljiljani. Tako bi se ta oznaka na četvrtđenarima trebala držati inačicom oznake prve emisije na ostalim nominalnim vrijednostima. Druga bi emisija bila emisija s po jednim križem lijevo i desno od ukrasa štita na, za sada jedino poznatim, denarima i poludenarima; a treća bi emisija bila emisija bez križeva i ljiljana uz ukras štita na poludenarima i četvrtđenarima i bila bi kovana posljednja od 1409./1410. godine paralelno s denarima s grbom II., čijemu ukrasu danome u Hrvojevu misalu (fol. 244.) odgovara.

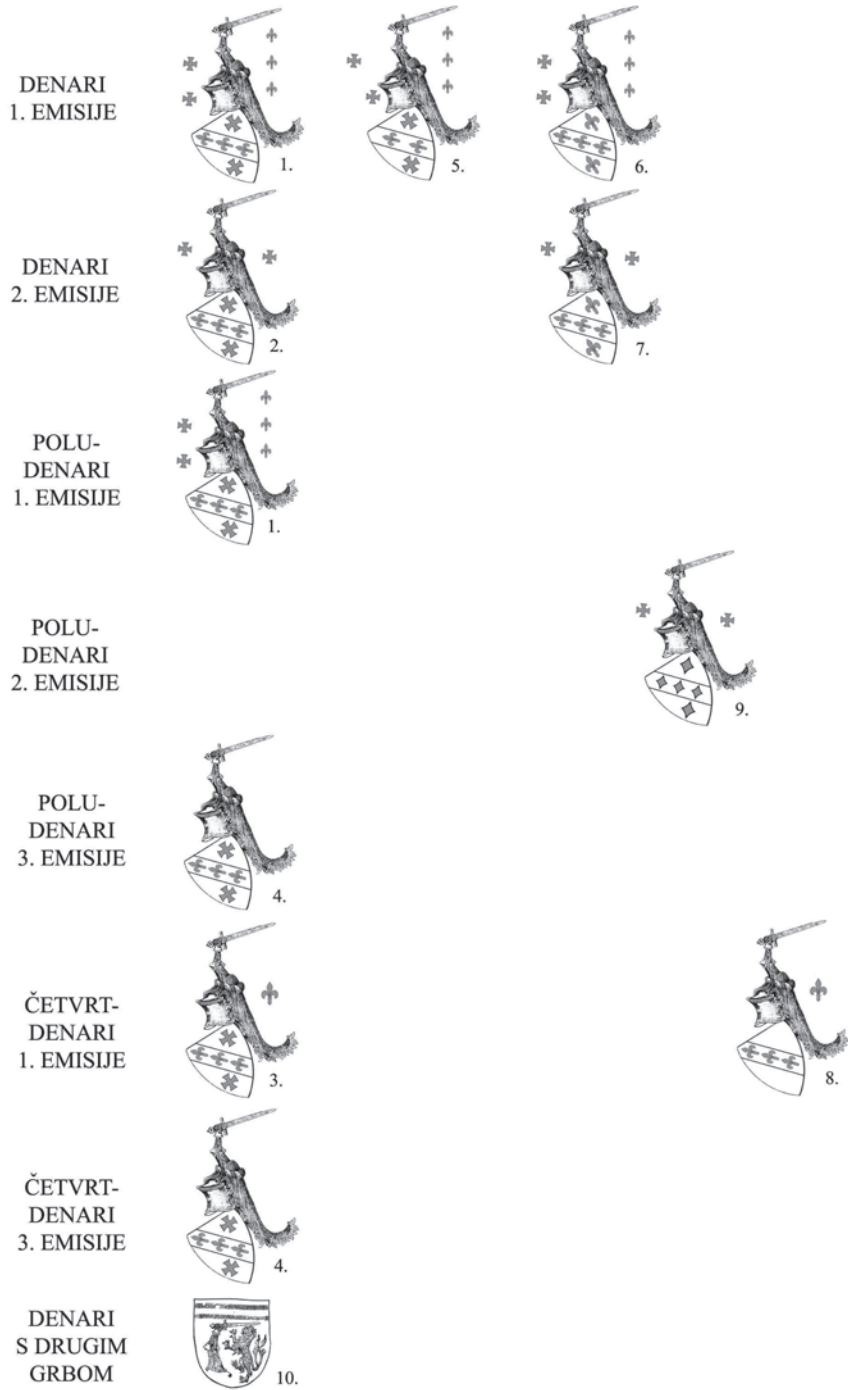
Pregled emisija Hrvojeva novca s grbom I. prema inačicama ukrasa, štitova i cjelovitoga grba dan je sljedećim slikama:

Slika 34. Pregled emisija Hrvojeva novca s grbom I. prema inačicama ukrasa grba

Slika 35. Pregled emisija Hrvojeva novca s grbom I. prema inačicama štitova grba

Slika 36. Pregled emisija Hrvojeva novca prema inačicama cjelovitoga grba

Prikaz na štitu Hrvojeva grba I. javlja se na novcima u pet inačica. Četiri od njih upućuju na određeno lutanje Hrvoja pri definiranju i uporabi toga grba, a peta se inačica (s rombovima umjesto ljiljana i križeva – štit grba br. 9.) može pripisati rezaču kalupa za taj tip poludenara.

- *·M·CH·R·V·O·I·I·D·V·C·I·S·S·
·S·D·O·I·M·V·S·S·P·A·U·E·T·I·M·
- * M·CH·R·V·O·I·I·D·V·C·I·S·S·
··S·D·O·I·M·V·S·S·P·A·U·E·T·I·M·
- *·M·CH·R·V·O·I·D·V·C·I·S·S·
·S·D·O·I·M·V·S·S·P·A·U·E·T·I·M·
- * M·CH·R·V·O·I·I·D·V·C·I·S·S·
··S·D·O·I·M·V·S·S·P·A·U·E·T·I·M·
- *·M·CH·R·V·O·I·I·D·V·C·I·S·S·
·S·D·O·I·M·V·S·S·P·A·U·E·T·I·M·
- *·M·CH·R·V·O·I·I·D·V·C·I·S·S·
·S·D·O·I·M·V·S·S·P·A·U·E·T·I·M·
- *·M·CH·R·V·O·I·I·D·V·C·I·S·S·
·S·D·O·I·M·V·S·S·P·A·U·E·T·I·M·
- *·M·CH·R·V·O·I·I·D·V·C·I·S·S·
·S·D·O·I·M·V·S·S·P·A·U·E·T·I·M·
- * M·CH·R·V·O·I·D·V·C·I·S·S·
··S·D·O·I·M·V·S·S·P·A·U·E·T·I·M·
- * M·CH·R·V·O·I·I·D·V·C·I·S·S·
··S·D·O·I·M·V·S·S·P·A·U·E·T·I·M·

Slika 37. Legende na Hrvojevim denarima s grbom tip 1.

*·M·AĦARVOII·DVCAIS·S·
 ·S·DOIMVS·SPALATI·M·

*·M·AĦARVOII·DVCAIS·S·
 ·S·DOIMVS·SPALATI·M·

*·M·AĦARVOI·DVCAIS·S·
 ·S·DOIMVS·SPALATI·M·

·Z·DOIMB·ZIZIEMI·M·
+·M·ADSIOSI·DROBOK

*·M·AĦARVOII·DVCAIS·S·
 ·S·DOIMVS·SPALATI·M·

Slika 38. Legende na Hrvojevim denarima s grbom tip 2., 5., 6. i 7.

*·M·AĦARVOIID·VCAIS·SPAL
 ·S·DOIMVS·SPALATI·

*·M·AĦARVOIID·VCAIS·SPAL·
 ·S·DOIMVS·SPALATI·

*·M·AĦARVOIID·VCAIS·SPAL·
 ·S·DOIMVS·SPALATI·

Slika 39. Legende na Hrvojevim poludenarima s grbom tip 1., 4. i 9.

*·M·AĦARVO·II·DVCAIS
 *·S·DOIMVS·SPALATI

*·M·AĦARVO·II·DVCAIS
 *·S·DOIMVS·SPALATI

*·M·AĦARVO·II·DVCAIS
 *·S·DOIMVS·SPALATI

*·M·AĦARVO·II·DVCAIS
 *·S·DOIMVS·SPALATI

*·M·AĦARVO·II·DVCAIS
 *·S·DOIMVS·SPALATI

*·M·AĦARVO·II·DVCAIS
 M·S·DOIMVS·SPALATT·

Slika 40. Legende na Hrvojevim četvrtdenarima s grbom tip 3. i 4. te 8.

·MO··AHERVOII·DVCAIS+S·
 ·SDOIMVS SPALATI·M·
 +MONANT+AHERVOI·DVCAIS+SPALANII
 ·STNNVS+DOI MVS+SPALANII+
 +MONANT+AHERVOII·DVCAIS+SPALANI
 ·STNNVS+DOI MVS+SPALANI+
 ·MONANT·AHERVOII·DVCAIS·SPALANI
 ·STNNVS·DOI MVS·SPALANI· R
 +MONANT+AHERVOII·DVCAIS+SPALANI
 ·STNNVS·DOI MVS SPALANI· R

Slika 41. Legende na Hrvojevu 1., 2., 3. i 4. tipu denara s grbom tip 10.

A C D E H I L M O P R S T V * ·
 M
 A B D D I K M O Z N + . . ·
 A E M O Z
 E M S
 S

Slika 42. Grafija na Hrvojevim denarima s grbovima tip 1., 2., 5. i 7. te 6.

A C D E H I L M O P R S T V * ·
 Slika 43. Grafija na Hrvojevim poludenarima s grbovima tip 1., 4. i 9.

A C D E H I L M O P R S T V * · :
 A C D E H I L M O P R S T V * · :
 A

Slika 44. Grafija na Hrvojevim četvrtdenarima s grbovima tip 3 i 4. te 8.

A C D E H I L M O P R S T V * · +
 M
 A C D E H I L M N O P R S N V * · +
 A C D E H I L M N O P R S N V * · R
 A C D E H I L M N O P R S N V * · + R

Slika 45. Grafija na Hrvojevu 1., 2., 3. i 4. tipu denara s grbom tip 10.

NOVAC KRALJA TVRTKA II. KOVAN U KOTORU (1404. – 1408. GODINE)

Srebrni novac za Kotor, istoga izgleda kao novac Tvrtka I., kuje i Tvrtko II. za svoje prve vladavine od 1404. do 1408. godine. Idealna je aversna legenda STEPhOS: RA - SIE: > :BO: T: REX. Pored oblika STEPhOS to se ime – titula javlja jednom i kao STEPNOŠ.⁵³ Tvrtko II. za Kotor je kovao i bakrene folare s okrunjenim monogramom T.

Prijelazni je tip srebrnoga novca između Tvrtka I. i Tvrtka II. novac s aversnom legendom STEPhOSTRA - SIE: > :BO: T: RX i reversnom legendom · S : TRIFONIS · DATARENSI ·.⁵⁴ Tu se slovo T za ime Tvrtko u vladarskome naslovu nalazi i iza imena – titule Stjepan (kao na novcu Tvrtka I.) i između riječi BOSNE i REX (što će biti položaj vladareva osobnoga imena na kotorskim srebrnjacima Tvrtka II.).

Ikonografija

Kotorski je srebrni novac kralja Tvrtka II. istovjetan novcu kralja Tvrtka I. Na aversu je ljiljanovo žezlo ukošeno i oslonjeno na krilo sjedećega kralja, a orb u ljevici nalazi se ispred ramena. Idealna je aversna legenda · STEPhOS: RA - SIE: > :BO: T: REX ·. Reversni je prikaz stojeća figura Sv. Tripuna s aureolom, u mandorli, s rukama na prsima i s palmovom granom u desnici. Idealna je reversna legenda · S : TRIFONIS · CATARENSI ·.

Osim srebrnih denara Tvrtko II. u Kotoru je kovao i bakrene folare na prednjoj strani kojih se nalazi kraljev monogram (slovo T) okrunjen ljiljanovom krunom. Na zadnjoj strani stojeća je figura Sv. Tripuna s aureolom, bez mandorle, s rukama na prsima i s palmovom granom u desnici. Folari se dijele u dvije skupine: 1. skupina: po tri točke desno i lijevo od središnjega ljiljana u kruni iznad monograma T; i 2. skupina: po jedna točka desno i lijevo od središnjega ljiljana u kruni iznad monograma T. Idealni je tekst legende na folarima · SAN TUS · TRIFONIS · (na reversu) CATARENSI (na aversu).

Metrologija

Težina primjerka prijelaznoga tipa zabilježena kod Š. Ljubića jest 1,31 g (Ljubićev tip I.1.).

Promjer je kotorskoga srebrnog novca kralja Tvrtka II. od 19 do 21 mm. Prosječna težina 29 primjeraka jest 1,293 g, najmanja je težina 1,02 g, a najveća 1,58 g. I to su bez dvojbe denari sterlinskoga težinskoga sustava (1,367 g) koji je rabio i Tvrtko I.

Promjer je folara prve skupine 16 do 18 mm, težina od 0,42 g do 1,005 g, a prosječna je težina 0,704 g, izračunata na temelju 13 primjeraka u J. Dobrinića.

Promjer je folara druge skupine 17 mm, težina od 0,63 g do 0,96 g, a prosječna težina 0,79 g, izračunata na temelju tri primjerka u J. Dobrinića.

Prosječna je težina folara oba tipa 0,72 g na temelju svih 16 primjeraka u J. Dobrinića.

⁵³ Corpus Nummorum Italicorum, vol. VI., Roma, 1922., str. 336., br. 23.

⁵⁴ Vidjeti u: Ljubić, Šime, Opis jugoslavenskih novaca, Artističko – tipografski zavod Dragutina Albrechta, Zagreb, 1875., str. 219. i tab. XVI., br. 23. – tip I.1.

Grafija

Slova kojima su ispisane legende na kotorskim denarima kralja Tvrtka II. odgovaraju slovima na kotorskome novcu kralja Tvrtka I. Istovjetna je i oznaka za veznik ET. Slovo C u riječi CATARENSI jednom se javlja kao slovo D.

Oblik je slova na folarima, osim grublje izrade, isti kao na denarima. Na folarima se u jednome slučaju umjesto slova V javlja naopako okrenuto slovo A.

Slika 46. Prijelazni tip kotorskoga denara kralja Tvrtka II.

Slika 47. Kotorški denari kralja Tvrtka II.

·S·N·A·P·H·O·S·R·T· S·I·A·:·:·B·O·:·N·:·R·*
 ·S·:·N·R·I·A·O·N·I·S· · · D·A·N·A·R·I·S·I·

Slika 48. Legenda na prijelaznome obliku kotorskoga denara kralja Tvrtka II.

·S·N·A·P·H·O·S·:·R·T· S·I·A·:·:·B·O·:·N·:·R·*
 ·S·:·N·R·I·A·O·N·I·S· · · C·A·T·A·N·T·R·A·N·S·I·
 S·N·A·P·H·O·S··R·T· S·I·A·:·:·B·O·:·N·:·R·*
 ·S·:·N·R·I·A·O·N·I· · · · C·A·T·A·N·T·R·A·N·S··
 S·N·A·P·H·O·S·R·T· S·I·A·B·O·:·N·:·R·*
 ·S·:·N·R·I·A·O·N·I· · · · C·A·T·A·N·T·R·A·N··
 S·N·A·P·H·O·S·R·T· S·I·A·B·O·:·N·:·R·*
 ·S·:·N·R·I·A·O·N·I· · · · C·A·T·A·N·T·R·A·S··
 S·N·A·P·H·O·S·:·R·T· S·I·A·:·:·B·O·:·N·:·R·*
 ·S·:·N·R·I·A·O·N·I·S·:· · · C·A·T·A·N·T·R·A·N·S·I·:·
 S·N·A·P·H·O·S·:·R·T· S·I·A·:·:·B·O·:·N·:·R·*
 ·S·:·N·R·I·A·O·N·I·S· · · C·A·T·A·N·T·R·A·N·S·I·

Slika 49. Legende na kotorskim denarima kralja Tvrtka II.

T B C A R h I N O P R S N * I ? :
 D

Slika 50. Grafija kotorskih denara kralja Tvrtka II.

Slika 51. Kotorski folari kralja Tvrtka II.

•STANUS INRIHON	CTNT RANSI
•STANUS INRIHONIS.	CTNT RANSI
•STANV INRIHON.	CTNT RANSI
STANV INRIHON	CTNT RANSI
STANUS INRIHON	CTNT RANSI
•STANUS INRIHONIS.	CTNT RANSI

Slika 52. Legende na kotorskim folarima kralja Tvrtka II.

T C A R I N O R S N U V .
 V

Slika 53. Grafija kotorskih folara kralja Tvrtka II.

NOVAC KRALJA STJEPANA OSTOJE KOVAN U KOTORU (1409. – 1418. GODINE)

Srebrni novac za Kotor, po ugledu na Tvrтка I. i Tvrтка II., kuje i Stjepan Ostoja za svoje druge vladavine od 1409. do 1418. godine. Idealna im je legenda: STEPhS: RA - SIE: > :BO: REX.

Ikonografija

Kotorski je srebrni novac kralja Stjepana Ostoje istovjetan novcu kraljeva Tvrтка I. i Tvrтка II. Na aversu je ljljanovo žezlo ukošeno i oslonjeno na krilo sjedećega kralja, a orb u ljevici nalazi se ispred ramena. Idealna je aversna legenda · STEPhS: RA - SIE: > :BO: REX ·. Reversni je prikaz stojeća figura Sv. Tripuna s aureolom, u mandorli, s rukama na prsima i s palmovom granom u desnici. Idealna je reversna legenda ·: S : TRIFONIS ·. CATARENSI ·.

Metrologija

Promjer kotorskoga novca kralja Stjepana Ostoje jest 20 mm. Prosječna je težina šest primjeraka 1,461 g, najmanja je težina 1,36 g, a najveća 1,55 g.

Malo je vjerojatno da je Stjepan Ostoja napustio denare sterlinškoga težinskoga sustava (1,367 g) svojih prethodnika i priklonio se kelnskome sustavu (denar težine 1,46 g). Mali broj raspoloživih primjeraka vjerojatna je posljedica numizmatičkoga pravila teauriranja boljih i težih primjeraka te oslobađanja lošijih primjeraka koji se na kraju pretapaju radi izrade idućega izdanja (što je derivat Greshamova zakona) pa to ne odražava stvarno stanje iz doba kovanja.

S obzirom na to da Mletačka Republika vlada Kotorom tek od 1420. godine i od tada kuje tamo svoj novac, upravo su *kotorski denari* što ih je Sandalj Hranić položio uz interes u Dubrovniku 4. i 28. kolovoza 1419. godine bili oni koje je kovao Stjepan Ostoja. To je *1040 i 2079 perpera denara kotorskih* ili 37.428 novčića kotorskih denara.⁵⁵ Tolika količina kotorskoga novca nije mogla zaostati iza Tvrтка I. i Tvrтка II., 28 odnosno 11 godina nakon prestanka njihova kovanja. S druge strane, kotorski denari što ih nalazimo u depozitu Sandalja, banice Anke i Katarine Vukčić Hrvatinić u Dubrovniku (*89 perpera*, te *916 perpera i 11 denara*; uloženi 4. svibnja 1406. i 16. siječnja 1410., a povučeni 26. lipnja 1411. godine ili ukupno 12.071 novčić kotorskih denara)⁵⁶ mogu biti samo oni što ih je kovao kralj Tvrтко II., a nikako Tvrтко I. jer je od kraja njegove vladavine do polaganja i povlačenja iz depozita već bilo prošlo 15 odnosno 20 godina, ili Stjepan Ostoja, čija je vlast u prve tri godine druge vladavine (a posebice na samome početku 1410. godine) bila prilično nestabilna.⁵⁷ Dubrovačka vlast ne pravi razliku iz-

⁵⁵ Lilek, Em. (*Emilijan*), Riznica porodice „Hranići“ (nadimak Kosača), Glasnik Zemaljskog muzeja, god. I., knj. II., Sarajevo, 1889., str. 4.–7.

⁵⁶ Kurtović, Esad, „Državni depozit“ (depozit banice Anke, Sandalja Hranica i Katarine u Dubrovniku 1406. – 1413. godine), Prilozi Instituta za istoriju, br. 28., Sarajevo, 1999., str. 102.–103.

⁵⁷ O Sandaljevu obrtanju kotorskim novcem vidjeti u: Sulejmanagić, Amer, Srednjovjekovni bosanski novac srednjeg i kasnog razdoblja – vrijeme kraljevstva, str. 114.–116.

među kotorskih i dubrovačkih denara; oni vrijede isto.⁵⁸ Na temelju težina dubrovačkih denara kovanih tih godina⁵⁹ dolazi se do prosječne težine njima istovrijednih Ostojinih kotorskih denara koja odgovara sterlinškome težinskom sustavu (1,367 g).

Grafija

Legende na kotorskim denarima kralja Stjepana Ostoje ispisane su slovima istoga tipa i oblika kao na denarima kralja Tvrtka II. kovanim za optjecaj u tome gradu. Istovjetna je i oznaka za veznik ET. Sva se slova javljaju u jednoj inačici.

Slika 54. Koterski denari kralja Stjepana Ostoje

ΣΝΑΡΗΟΣ ΡΤ ΣΙΘ:Υ:ΒΟ:ΡΑΧ
 ·S:NRION· ·CΤNTRANS·
 ·ΣΝΑΡΗΟΣ:ΡΤ ΣΙΘ:Υ:ΒΟ:ΡΑΧ·
 ·S:NRIONIS· ·CΤNTRANSI·
 ·ΣΝΑΡΗΟΣ ΡΤ ΣΙΘ:Υ:ΒΟ:ΡΑΧ
 ·S:NRION· ·CΤNTRANS·

Slika 55. Legende na kotorskim denarima kralja Stjepana Ostoje

Τ Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Π Ρ Σ Ν * Υ ·:

Slika 56. Grafija kotorskih denara kralja Stjepana Ostoje

⁵⁸ Kurtović, Esad, „Državni depozit“ (depozit banice Anke, Sandalja Hranica i Katarine u Dubrovniku 1406. – 1413. godine), str. 88.

⁵⁹ Rengjeo, Ivan, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, str. 119.–124.; tj. tip II. vrste IX.–XVI. i XVIII.

Pregled novčanih sustava, težina i nominalnih vrijednosti novca bosanskih vladara od početka vladavine bana Tvrtka do kraja druge vladavine kralja Stjepana Ostoje dan je u tablici:

			Sterlinški sustav (denar = 1,367 g)			Kelni sustav (denar = 1,46 g)		
			1 toverska funta (12 unci) = 1,5 ugarska – kelnska marka = 350,03 g 1 londonska funta (16 unci) = 2 ugarske – kelnske marke = 466,71 g			1 ugarska – kelnska marka (8 unci) = 2/3 toverske funte = 1/2 londonske funte = 233,3533 g		
			iz 1 toverske funte kuje se 256 denara težine 1,367 g			iz 1 kelnske marke kuje se 160 denara težine 1,46 g		
			denar 1,367 g	groš 2,05 g (1,5 denara)	polugroš 1,025 g (3/4 denara)	denar 1,46 g	poludenar 0,73 g	četvrtdenar 0,365 g
ban Tvrtko	groševi	od 1354. do najkasnije 1365.		1,854 g				
	denari	od naj- kasnije 1365. do 1377.			1,5075 g			
	polu- denari	od naj- kasnije 1365. do 1377.				0,73 g		
kralj Tvrtko I.	denari za Bosnu	1377. 1391.			1,49 g			
	denari za Kotor	1385. 1391.	1,363 g					
kralj Stjepan Dabiša	denari za Bosnu	1391. 1395.			1,11 g (na temelju jedinog primjerka)			
vojvoda Radič Sanković	poludenar	od 1379. do 1391. ili od 1399. do 1404.				0,67 g (kovan prema poludenaru bana Tvrtka)		
hereceg Hrvoje Vukčić Hrvatinić (splitski novac)	denari s grbom I.	1403.			1,584 g			
		1410.						
	poludenari s grbom I.	1403.				0,736 g		
		1413.						
četvrtidenari s grbom I.	1403.					0,375 g		
	1413.							
denari s grbom II.	1410.				1,482 g			
	1413.							

kralj Tvrtko II.	denari za Kotor	1404. 1408.	1,293 g					
	folari za Kotor	1404. (bakar 0,72 g) 1408.						
kralj Stjepan Ostoja	denari za Kotor	1409. 1418.	1,461 g					

Izvori ilustracija:

- Slike 1., 2., 8., 11., 47., 51., 54. *Rengjeo* (Corpus), *Hadžimehmedović*
- Slika 3.: *Rengjeo* (Corpus), *Hadžimehmedović*, Ilkić (Ljubuški), Zavičajni muzej Visoko, Historijski muzej BiH, *Jovanović*
- Slika 4. *Rengjeo* (Corpus), *Jovanović*, *Ivanišević – Lutovac*
- Slike 5. – 7., 9., 10., 12., 13., 15., 16., 18., 19., 37. – 45., 48. – 50., 52., 53., 55., 56. autor, uz uporabu oblika slova iz *Walker*
- Slika 14. *Novaković*
- Slika 17. *Dimitrijević*, *Rengjeo* (Corpus)
- Slike 20., 25., 34., 35., 36. autor
- Slike 21. – 23., 27., 30., 31. autor, *Rengjeo* (Corpus), *Hadžimehmedović*
- Slika 24. autor, *Rengjeo* (Corpus), Ilkić (Pridraga)
- Slike 26., 28., 29., 32. autor, *Rengjeo* (Corpus)
- Slika 33. autor, *Hadžimehmedović*
- Slika 46. *Ljubić*

Izvori:

- Anđelić, Pavao*, Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 1970.
- Corpus Nummorum Italicorum, vol. VI., Roma, 1922.
- Csevapovich, Gregorius*, Synoptico – Memorialis Catalogus Observantis Minorum Provinciae S. Ioannis a Capistrano, olim Bosnae Argentinae, Budim, 1823.
- Dobrinić, Julijan*, Novci dalmatinskih i sjevernoalbanskih gradova u srednjem vijeku, I. dio, Numizmatički studio Dobrinić & Dobrinić d.o.o., Rijeka, 2002.
- Dolenec, Irislav*, Hrvatska numizmatika - od početka do danas, Prvi hrvatski bankovni muzej Privredne banke Zagreb, Zagreb, 1993.
- Fejér, György*, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, tom X., vol. IV., 1401. – 1409., Budae, 1841.
- Fermandžin, Eusebius*, Acta Bosnae Potissimum Ecclesiastica, JAZU, Zagreb, 1892.

- Hadžimehmedović, Amir*; Novac srednjovjekovne Bosne, izdanje autora, Sarajevo, 2012.
- Huszár, Lajos*, Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute, Battenberg, München, 1979.
- Jovanović, Miroslav*, Srpski srednjovekovni novac – drugo prerađeno izdanje, Linea Art, Beograd, 2001.
- Kačić – Miošić, Andrija*, Razgovor ugodni naroda Slovinskoga, A. Jakić, Zagreb, 1862.
- Kačić – Miošić, Andrija*, Razgovor ugodni naroda Slovinskoga, L. Hartman, Zagreb, s.a. – 1891.
- Ljubić, Šime*, Opis jugoslavenskih novaca, Artističko – tipografski zavod Dragutina Albrechta, Zagreb, 1875.
- Mimica, Bože*, Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske (IV. st. pr. Krista - 1918.), Vitagraf; Rijeka, 1992.
- Narentino, Prudentio (Vladimirović, Luka)*, De Regno Bosniae, ejusque interitu narratio historica., Venecija, 1781.
- Rengjeo, Ivan*, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1959.

Literatura:

- Brković, Milko*, Srednjovjekovne isprave bosansko – humskih vladara Splitu, Starohrvatska prosvjeta, vol. III., br. 36., Split, 2009.
- Dimitrijević, Sergije*, Nova serija novih vrsta srpskog srednjovekovnog novca, V., Starinar, XX/1969, Beograd, 1970.
- Ivanišević, Vujadin; Lutovac, Predrag*, Ostava srpskog i bosanskog novca iz Brskova, Numizmatičar, br. 29., Beograd, 2011.
- Krasnov, Gjuro*, Srebrni groši Šubića bibrirskih s početka XIV. st., Numizmatičke vijesti, br. 43., Zagreb, 1990.
- Kurtović, Esad*, „Državni depozit” (depozit banice Anke, Sandalja Hranića i Katarine u Dubrovniku 1406. – 1413. godine), Prilozi Instituta za istoriju, br. 28., Sarajevo, 1999.
- Lilek, Em. (Emilijan)*, Riznica porodice „Hranići” (nadimak Kosača), Glasnik Zemaljskog muzeja, god. I., knj. II., Sarajevo, 1889.
- Novaković, Staniša*, Novac Stjepana Dabiše, Numizmatičar, br. 6., Beograd, 1983.
- Neubecker, Ottfried*, Großes Wappen – Bilder Lexikon Der bürgerlichen Geschlechter Deutschlands, Österreichs und der Schweiz, Battenberg Verlag in der H. Gietl Verlag & Publikations-service GmbH, Regensburg, 2009.
- Papadopoli, Nicolò*, Moneta Dalmatiae, Rivista italiana di numismatica, 1889, Fascicolo I., Milano, 1889.
- Rengjeo, Ivan*, Naši stari novci, Hrvatska tiskara d. d., Sarajevo, 1926.
- Rengjeo, Ivan*, Hrvatsko - dalmatinski novci, Obol, br. 31., Zagreb, 1979. (prvotno objavljeno u Kalendar „Napredak” za 1935. g., Sarajevo, 1934.)
- Rengjeo, Ivan*, Novci bosanskih vladara, u Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463., knj. I. – III. izd., Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Sarajevo, 1998.
- Rengjeo, Ivan*, Novci bosanskih banova i kraljeva, Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu (GZM), god. LV. - 1943., Sarajevo, 1944.
- von Sacken, Eduard*, Katechismus der Heraldik – dritte Auflage, Verlag von J. J. Weber, Leipzig, 1880.

- Stockert, Karl*, Die Vorvenezianischen Münzen der Gemeinde Cattaro, Numismatische Zeitschrift, XLV, Wien, 1912.
- Sulejmanagić, Amer*, Rani bosanski novac - I. dio, Numizmatičke vijesti, br. 61., Zagreb, 2008.
- Sulejmanagić, Amer*, Srednjovjekovni bosanski novac srednjeg i kasnog razdoblja – vrijeme kraljevstva, Numizmatičke vijesti, br. 63., Zagreb, 2010.
- Sulejmanagić, Amer*, Novac Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Numizmatičke vijesti, br. 65., Zagreb, 2012.
- Sulejmanagić, Amer*, Novac podložnika bosanskih vladara, Numizmatičke vijesti, br. 66., Zagreb, 2013.
- Sulejmanagić, Amer*, Bosanski srednjovjekovni novac u kontekstu europskih monetarnih tijekova, periodizacija te analiza njegove ikonografije, metrologije i grafije do 1353. godine, Numizmatičke vijesti, br. 67., Zagreb, 2014.
- Thallóczy, Ljudevit*, Vojvoda Hrvoja i njegov grb, Glasnik Zemaljskog muzeja, IV., Sarajevo, 1892.
- Walker, Ralph S.*, Reading Medieval European Coins 2nd ed., Attics Books Ltd., Fairfield, CT, SAD, 2000.

SUMMARY

ICONOGRAPHY, METROLOGY AND INSCRIPTIONS ON BOSNIAN COINS MINTED BETWEEN 1354 AND 1418

The article describes the iconography, metrology and inscriptions on coins issued by Bosnian rulers and magnates from 1354 to 1418, from the time of *Ban* Tvrtko to the second rule of King Stjepan Ostoja. Coins of the following are included: Tvrtko I, Stjepan Dabiša, Radič Sanković, Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Tvrtko II and Stjepan Ostoja, and they were in circulation in Bosnia, Kotor and Split. The author also researches and defines the periodisation and order of minting types of coins, the rates and the use of monetary systems: the sterling and Cologne systems, for the coins of rulers and magnates.